

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Bakalářská práce

Veronika Kuželová

Obraz Podkarpatské Rusi v Československu
(1918 – 1938)

Image of Carpathian Ruthenia in Czechoslovak republic
(1918 – 1938)

Praha 2013

vedoucí práce PhDr. Jiří Hnilica, Ph. D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 21. 6. 2013

podpis

Anotace

Bakalářská práce pojednává o obrazu, který si mohl udělat obyvatel českého města o Podkarpatské Rusi, která v letech 1918 – 1938 byla součástí Československé republiky. Práce zkoumá, jaké informační zdroje byly v té době k dispozici a rozvádí především novinové články, beletrii a film. Z každého média pak vybírá uveřejněné informace, které prezentovaly politiku, lid a jeho krajinu, školství, církev, společenské dění, průmysl, zemědělství a hospodářství.

Bachelor's thesis deals about image, which every citizen of czech town could create about Carpathia Ruthenia, which was a part of Czechoslovak republic in years 1918 – 1938. The thesis researches, which information resources were available in this period and it mainly expands news articles, belles-lettres and movies. From every media it chooses published informations, which it prezented policy, people and the landscape, education, church, social events, industry, agriculture and economy.

Klíčová slova

- Podkarpatská Rus, dobový obraz, obyčejný člověk, novinové zprávy, literární obraz, filmový obraz
- Carpathian Ruthenia, period image, common person, news stories, literary image, movie's image

Poděkování

Děkuji Národnímu archivu v Praze za poskytnutí nezbytných archivních dokumentů, které přispěly k napsání této bakalářské práce. Touto cestou bych také chtěla poděkovat PhDr. Jiřímu Hnilicovi, který mi vedl bakalářskou práci.

Obsah

Úvod	6
1. Denní tisk a jeho podkarpatské zprávy	13
1.1 Politické zprávy	16
1.2 Denní život, lidé a země	24
1.3 Školství - úřednictvo, církevní rozepře	29
1.4 Společenské dění (kultura, turistika a Sokol)	34
1.5 Hospodářství, zemědělství, průmysl	38
1.6 Závěr novinářských zpráv	39
2. Literatura o Podkarpatské Rusi	41
2.1 Próza: Politika v beletrii	43
2.2 Próza a Poezie: Lidé a krajina	44
2.3 Próza: Školství a církev	49
2.4 Próza: Společenské dění	50
2.5 Závěr literatury	51
3. Podkarpatská Rus ve filmu	53
3.1 Dokumentární film	54
3.2 Hraný film – Marijka nevěrnice	56
3.3 Filmový konec	59
Závěr	61
Seznam pramenů a literatury	63
Seznam příloh	66
Přílohy	68

Úvod

„Škola v mých představách měla červenou střechu, zahrádku s dlážděným chodníkem. Když jsem dostal zprávu, že mohu do Karpat, přibýlo k představám jenom víc romantiky. Snad je to nemoc všech mladých nasedět doma za pecí, dostat se dál než za sousední kopec. Ale Karpaty? Až jsem se chvěl. Už samo jméno mělo v sobě něco temného, hlubokého. A tu jen chtít a půjdeš do Karpat. Můžeš se dotýkat temných velehor. Uvidíš chmurný les, vysoké poloniny. A medvěda! Medvěd a Karpaty. Splývali mi nerozlučně jako měsíc a jasná noc. Hledíval jsem do noci a stále přemýšlel o nové zemi (...) Ale teď v hotelovém pokoji jsem ztrácel jednu představu za druhou. Jako by je smýval déšť a odnášel jako smítka dolů náměstím.“¹ Taková slova se objevují v knize o učiteli na Podkarpatské Rusi Dlouhá noc od Jana Drozda. Ten se v útlém věku nastěhoval s rodinou blízko Čopu a prožil tam velkou část svého života. Představy, které líčí v knize mladý osmnáctiletý učitel z Plzně, který odjíždí roku 1937 s posláním založit novou českou školu do zapadlé vesničky na Podkarpatsku, mohlo mít v té době mnoho lidí. Když jsem se zeptala své babičky, která se narodila začátkem roku 1931 v Praze, co jí říká Podkarpatská Rus, odpověděla, že nic. Ano, v té době byla ještě dítě, ale jakou představu mohl mít člověk, který nebyl zběhlý v politice a žil v nově vzniklém Československém státě? Byly vůbec dostupné informace o zemi, která patřila dvacet let pod správu českých úředníků, která přejímala české zvyky, z části jazyk, myšlenky a mnoho, mnoho dalšího? A pokud ano, jaký obrázek si mohl utvořit člověk z běžně dostupných zdrojů, jako byly noviny, knihy, film? A co politický pohled, byla skrze Podkarpatskou Rus propagována ta či ona politická myšlenka? Používala vláda úspěchy v Karpatech ve svůj prospěch anebo připojení Podkarpatska bylo palčivým problémem?

Každý příběh má svůj začátek a konec. Začala bych ve zkratce. Jak se k Československu vlastně Karpatsko přičlenilo?

Po první světové válce se ve střední Evropě utvořilo mnoho nového. Rozpadem bývalého Rakousko - Uherska se vymaňuje několik nových států. Vzniká tak státní útvar, který málokdo předpokládal a málokdo si dovedl představit. Československo se koncem října 1918 stává novým státním útvarem, který bude tvořit vlastní, samostatné

¹ DROZD, Jan. Dlouhá noc. Praha: Československý spisovatel, 1968. s. 7/8.

dějiny. Tak, jak vykřikl Národní výbor 28. října: „*Lide Českoslovenký. Tvůj odvěký sen se stal skutkem...*“²

Ovšem 28. října o novém státotvorném uspořádání nevěděli ani sami Slováci. K těm se zpráva donesla až o dva dny později. Se svou Martinskou deklarací se k novému útvaru připojili 30. října. Budoucí země Čechů a Slováků se začala formovat ke spokojenosti i nespokojenosti jejích nových občanů, vznikala nová historická kapitola, nová doba, kde si dva národy měly začít říkat bratři a vytvořit si svůj domov. V Praze ale ani ve Svatém Martinu téměř nikdo neměl tušení, že se brzy budou hranice posouvat více a Čechoslováci dostanou do náruče ještě jednoho „bratříčka“. Úplně malého a bezbranného.

Již v červenci roku 1918 se Americká národní rada Rusínů rozhodla, že taktéž využije myšlenky národního sebeurčení a vymaní svou zemi ze spojení s Maďarskem. Usnesla se tedy na resoluci, kterou přednesla presidentu USA Woodrow Wilsonovi 23. července 1918. Žádala: „1. *aby se podkarpatskému lidu dostalo úplné nezávislosti,*

2. *nebylo-li by to možné, aby se mohli sjednotiti se svými soukmenovci v Haliči a Bukovině, a*

3. *kdyby ani to nebylo možné, aby se jim dostalo autonomie.*“³ Wilson však naznačil, že se souhlasem spojenců by prošel pouze poslední bod jejich požadavků. Následně v říjnu byla Rusínská národní rada přijata za člena Středoevropské unie⁴, která měla sídlo ve Filadelfii a jejímž předsedou byl tehdy Tomáš Garrigue Masaryk.⁵ A tak začala jednání předsedy Národní rady dr. Grigorije Žatkoviče s T. G. Masarykem, vůdcem československého zahraničního odboje. Ti se dohodli na společné budoucnosti obou (fakticky třech) národů. Oficiální prohlášení Americké národní rady Uhro - Rusínů dne 12. listopadu 1918, potvrzené plebiscitem mezi americkými Rusíny, se připojila prozatímně Podkarpatská Rus k Československu.⁶

Masaryk Žatkoviče ujistil, že Podkarpatská Rus bude mít v československém státě úplnou autonomii. Nato napsal Benešovi: „*Uhro – Rusíni zde navrhuji federaci s naším státem. Kdyby bylo možné připojit Uhro – Rusíny k nám, byli bychom sousedy Rumunska. Existuje také organizace Karpatských Rusínů, jak ukazuje název,*

² KLIMEK, Antonín. Říjen 1918 : vznik Československa. Praha: Paseka, 1998. 279 s.

³ KROFTA, Kamil. Podkarpatská Rus a Československo. Praha: Česká expedice, 1995. s. 32.

⁴ Středoevropská unie vznikla v říjnu roku 1918. Byl to pokus, který měl po předpokládaném rozpadu Rakouska-Uherska sdružit dvanáct většinou středoevropských národů. V čele unie stál T. G. Masaryk, zakladatelem byl americký sociolog Herbert A. Miller.

⁵ BENEŠ, Edvard. Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Praha: Česká expedice, 1996. s. 13.

⁶ BUDÍN, Viktor. Podkarpatská Rus očima Čechů. Praha: Česká expedice, 1996. s. 26.

*jsou rusofilní a navrhuji stejnou federaci s námi. Záležitost vyžaduje taktní postup, abychom nevyvolali nepřátelství Ukrajinců v Haliči.*⁷ První vlaštovky vyletěly a dohody s Rusíny se pomalu uzavíraly. Že celé spojení s národem rusínským nebude jednoduché, naznačuje Masaryk v dopise Benešovi ze 7. listopadu 1918: *„Uhrorusíni chtějí k nám. Je to zde organizace po výtce klerikální (uniati); dříve pod maďarským vlivem. Neprobuzení, ale dobrý materiál. Přijedou do Evropy, aby promluví se svými doma. Jsou proti „Ukrajincům“ a mají proti sobě „Karpatorusy“, slabší zde organizaci rusofilskou, pravoslavnou. Měli bychom spojení s Rumuny. Také Karpatorusi chtějí k nám.*⁸

Jednání nebyla jednoduchá, ačkoliv Masaryk i Wilson s usnesením Rusínské národní rady souhlasili. Těsně před odjezdem Masaryka do vlasti předá Žatkovič novému československému prezidentu scartonské usnesení⁹. Američtí Rusíni v něm přislíbili, že v nejbližší době budou do Čech, Slovenska i Rusínska vypraveny reprezentativní delegace, které by mohly mít vliv na další rozvoj jak na spojenecké mírové konferenci, tak i v domovině. Masaryk v dopise Žatkovičovi dodává: *„konečné rozhodnutí musí učinit vaši lidé.*¹⁰

„Vaši lidé“... Byli to vůbec Žatkovičovi lidé? Grigorij Ignatij Žatkovič se v pěti letech vystěhoval s rodiči do USA. Ano, jeho otec byl představitel rusínského emigrantského spolku Sojedinenije greko-katoličeských ruských bratrstv, tudíž Grigorij stále žil v duchu svého lidu, ale za téměř třicet let pobytu ve Spojených státech mohl být jeho pohled zkreslený. Svou vlast si mohl pamatovat jen z vyprávění a možná z útržků dětství. Pokládal, dle svých slov, Rusíny za svébytný národ a podle toho také koncipoval program Americké národní rady Uhro-Rusínů. Ovšem v jeho rodné krajině nebyli vzdělaní lidé. „Jeho“ lidé byli bez škol, možná i bez vlastního národního uvědomění. Sami nevěděli, proč by se měli přimykát k novému státu. O Čechách možná slyšeli, ale kdo ví jestli. Nechali se lehce ovlivnit a dali na rady známých raději, než na rady „cizinců“ z Ameriky. Zprávu o rozpolcenosti a nestálosti tohoto národa podává Jaroslav Durych, který působil za první světové války jako vojenský lékař v Haliči a počátky tvoření se Podkarpatské Rusi jako části Československa zažil na vlastní oči. Ve svých reportážích uvádí: *„Podkarpatská Rus je útvar, který se vynořil jako ostrov z vln*

⁷ ŠOLLE, Zdeněk (uspořádal). Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s E. Benešem z doby pařížských mírových jednání. Praha: Archiv AV ČR, 1994. I díl.

⁸ ŠOLLE, Zdeněk :Tamtéž

⁹ Usnesení amerických Rusínů, které bylo předáno T.G.Masarykovi 13.11.1918 ve Scartonu.

¹⁰ ŠOLLE, Zdeněk: Tamtéž.

*poslední války k podivu sousedů a k největšímu podivu vlastnímu. Tři srdce má toto tělo s medvědem na štítě; všechna jsou autonomistická; jedno chtělo autonomii v Ukrajině, druhé v Maďarsku a třetí v Československu; tato srdce nejsou srostlá.*¹¹

Dohady trvaly několik měsíců, než se „tři srdce“ alespoň snažila vtěsnat do jedné schránky, a ačkoliv již od ledna 1919 čeští legionáři bránili Podkarpatskou Rus od Maďarů, kteří si na ní, stejně jako na část Slovenska, činili nároky, ještě koncem dubna nebylo rozhodnuto. Nakonec zvítězilo stanovisko Národní rady prešovské¹², jejímž předsedou byl dr. Antonín Beskid¹³. Toto stanovisko ve shodě se stanoviskem Americké národní rady rusínské, doporučující spojení autonomní Podkarpatské Rusi s Československem, bylo přijato na valném shromáždění v Užhorodě 8. května 1919,¹⁴ kde se sešli představitelé tří národních rad (užhorodské, prešovské a hustské).

Stanovisko bylo vyřčeno, kroky k cíli připojení se přibližovaly. Oficiálně pak 10. Zář 1919 na mírové konferenci v Saint-Germain byla podepsána smlouva, v níž byla jasně definována nová sounáležitost Čechoslováků s Rusíny. Ačkoliv tato sounáležitost se rusínským vzdělcům a vrcholným představitelům států jevila pro Rusíny jako nejlepší varianta, oni sami to tak necítily. Dokazovalo to mnoho článků z Podkarpatské oblasti. Zmíním opět výňatek z reportáží Jaroslava Durycha: *„Při velikonočním návratu exkrálově do Budapešti svítily zde radostí oči mnohým, přemnohým a hovor autochtonů všech typů byl rychlý, živý a nedočkavý. Krátce před druhým návratem Karlovým prošla Užhorodem spekulární zpráva o zavraždění ministra Beneše maďarským útočníkem: a toho večera oči autochtonů na ulicích a zvláště v kavárnách hořely, srdce bila zrychleně, mimické svaly jen s napětím síly potlačovaly radostné a blažené úsměvy a cikáni, tento manometr autochtonních vášní, úplně vypadli z rezervy a to, co bylo tváří primáše a basisty, co byl viděti z pohybů jejich rukou a slyšeti ze strun, byl velice, velice určité a tak lidožroutské a pudové, že jsem měl dojem jako ze středověké danza macarbe. Teprve kapitulace Maďarska vzbudila obyvatelstvo z blaženého hašišového snu do trpkého, přetrpkého dne. Od těch dob se tvářnost této končiny pomalu mění, velmi pomalu.*¹⁵

¹¹ DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 5.

¹² L'ubovňanská Ruska Narodna Rada přenesla 19. listopadu 1918 své sídlo do Prešova a její vedení ovládla skupina rusofilů kolem Antona Beskida. Beskid navázal spojení se Slovenskou národní radou v Martině. Prešovská rusínská Národní rada zvolila za svůj cíl připojení Podkarpatské Rusi k Československu.

¹³ Anton Beskid (1855 – 1933) byl rusínský právník a politik. Od května 1919 předsedou Centrální ruské Národní rady a od prosince 1923 byl jmenován guvernérem Podkarpatské Rusi, jímž byl až do své smrti.

¹⁴ KROFTA, Kamil. Podkarpatská Rus a Československo. Praha: Česká expedice, 1995. s. 32.

¹⁵ DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 5.

Ve zkratce jsem výše uvedla události, které předcházely spojení Rusínů s Čechy a Slováky. Důležitý byl výsledek. Došlo k ustanovení samostatného Československého státu, který sahal od Aše až po Jasini. Jak ale vypadaly dny, měsíce, roky, které spolu tyto národy sdílely? Pro mezinárodní politiku Československa to znamenalo výraznější geografickou orientaci na východ. Přiblížení se k Slovanům a hlavně k tehdejšímu Rusku. Společnou hranici se spojeneckým Rumunskem. Jeden z prvních zpravodajů, který se vydal na Podkarpatskou Rus perem i tělem byl Vojtěch Lev, který ve svých reportážích uvedl: *„V těch dobách poprvé vyslovováno bylo jméno Karpatská Rus. A také na to jméno počaly se chytati naše nevyslovené do té doby, ale všeobecně cítěné naděje: Toť země, která nás přiblíží Rusku! Proto přivítáno bylo s radostí rozhodnutí Národní rady karpatoruské, prohlašující, že si přejí žíti ve státním svazku Republiky československé.“*¹⁶ Naproti tomu historik Kamil Krofta viděl v připojení Podkarpatska politicky ještě více než přiblížení se východu: *„O připojení Podkarpatské Rusi k Československu nerozhodl tedy československý imperialismus, sobecká touha československého národa rozšířit své vlastní území a svou moc, nýbrž o něm rozhodl – vedle vlastní vůle domácího obyvatelstva vyjádřené jeho povolanými zástupci – svědomitý zřetel rozhodujících činitelů mezinárodních na skutečný prospěch lidu podkarpatského, v minulosti tvrdě utlačovaného, a jejich upřímná snaha zjednatí průchod právu a spravedlnosti, upevnit novou úpravu poměrů středoevropských, mnohem lepší a spravedlivější stavu předválečného, a zjednat tak pevnou oporu evropskému světovému míru.“*¹⁷ Politicky to nebyl jen tah evropský. Nově vzniklá Republika československá měla i jiný prospěch z rozšíření území. Sama byla nováčkem, a tak důležitost, kterou se nyní pyšnila, když pod svá křídla vzala národ, který svou zaostalostí velmi pokulhával za západoevropským standardem, byla o to větší. Prezentace většího národa českého tudíž vypadala ušlechtleji a slova Edvarda Beneše, která pronesl ve svém projevu, když navštívil v prosinci 1921 Podkarpatskou Rus jako ministr zahraničí, musela dodávat Čechům přímo spasitelskou úlohu. *„Pro Československo je to především otázka jeho státní a národní hrdosti a cti: mírová konference svěřila mu osud podkarpatoruského lidu, aby jeho národní existenci zachránilo, kulturně a sociálně jej zdvihlo a k lepšímu životu připravilo.“*¹⁸

¹⁶ LEV, Vojtěch. Brána na východ. Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické, 1920. s. 55.

¹⁷ KROFTA, Kamil. Podkarpatská Rus a Československo. Praha: Česká expedice, 1995. s. 32.

¹⁸ BENEŠ, Edvard. Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Praha: Česká expedice, 1996. s. 31.

Nová část republiky však nesla s sebou i nemalá příkoří. Bylo potřeba dohnat vše, co za Maďarské vlády Rusíni nepoznali. Téměř úplně chyběla rusínská inteligence. Úplná negramotnost sahala přes 50 %. Škol bylo pomálu a s nejednotnou vzdělávací osnovou. Neexistovalo zdravotnictví. Zemědělství téměř za poslední sta letí neprodělalo pokrok. Lidé byli zaostalí nejen hospodářsky, ale i kulturně. Těžké podmínky živobytí, které podporoval i velmi členitý ráz krajiny, byly potřeba vylepšit a dohonit vše, co země pod Karpaty zatím nepoznala.¹⁹

Cílem této práce je prozkoumat dobový materiál, který mohl lidem v Čechách přiblížit situaci na Podkarpatské Rusi. Ve své bakalářskou práci jsem se zaměřila především na novinářské články, které považuji za důležitý zdroj informací během první republiky. Vycházím z předpokladů, že deníky byly běžně dostupným médiem, které ovlivňovalo názory lidí jak na malých, tak velkých městech. Mezi články, které jsem vybrala ke zkoumání, jsem zařadila takové, jež se objevovaly ve více denících, předpokládala jsem tedy, že jejich četnost zaujala a zasáhla více lidí, anebo pak ty, které podávaly informace ojedinělé či pobuřující, tedy takové články, na které pak reagovali jak poslanci, tak i novináři. Dalším, dle mého názoru, významným zdrojem informací byly dobové beletristické knihy, jež taktéž podávaly svědectví o myšlení a vnímání Podkarpatské Rusi. Ne malým zásahem do vnímání lidí byl rozvíjející se film, který taktéž zachytil Podkarpatsko v dobovém světle.

Svá bádání jsem zahájila v Národním archivu, jenž schraňuje výstřižkový archiv ministerstva zahraničních věcí. V kartonech jsou seřazeny články o Podkarpatské Rusi od roku 1919 až do roku 1939. Nezařazeným materiálem archivu se však staly výstřižky z období červenec – prosinec 1922. Zprávy z tohoto období jsem tedy nemohla ve své práci použít. Literatura té doby je téměř bez problému dostupná. Postoj k literatuře pak ukazovaly dobové kritiky a odkazovaly na ně i odborné publikace, které tato díla rozebírají. Dokumentární filmy o Podkarpatské Rusi byly zveřejněny díky pořadu České televize Hledání ztraceného času, který připravil Karel Čáslavský a Pavel Vantuch. Jediný hraný film Marijka nevěrnice byl restaurován pod záštitou Národního filmového archivu a získal roku 2010 cenu za nejlepší znovuobjevený film v rámci mezinárodního filmového festivalu Il Cinema Ritrovato, dnes je proto běžně dostupný.

Bakalářskou práci jsem rozdělila na tři kapitoly, a to Denní tisk a jeho podkarpatské zprávy, Literatura o Podkarpatské Rusi a Podkarpatská Rus ve filmu.

¹⁹ POP, Ivan. Podkarpatská Rus v Československé republice. Web: www.molody.rusyny.org. _staženo dne 30.3.2013

V každé kapitole rozebírám zvlášť témata, zařazená jako podkapitoly, která mohla čtenáře a diváky nejvíce zajímat: politika, lidé a krajina, školství a církev, společenské dění a průmysl, zemědělství a hospodářství. Z každé podkapitoly vyvozují průběžné shrnutí, které se pak následně odráží v konečném závěru celé práce.

V rámci této práce bych ráda ukázala dobový obraz (myšleno jím odraz subjektu z mediální reality do mysli člověka) Podkarpatské Rusi, který si mohli vytvořit obyčejní lidé (Obyčejným člověkem je myšlen politický pojem, vytvořený převážně Karlem Čapkem za první republiky. Jde o člověka průměrného, přičemž průměrnost není myšlena negativně jako v době dnešní, ale naopak pozitivně. Člověk obyčejný nechce války, nechce konflikty, chce žít v klidu svého domova a svého národnostního státu.) žijící za první republiky na velkém městě v Čechách, převážně v Praze.

1. Denní tisk a jeho podkarpatské zprávy

V době, kdy vznikla První republika, byly téměř jediným zdrojem informací noviny. Největší vliv z tiskovin měly deníky. Fungovaly zde i obdeníky či týdeníky. Škála periodik byla rozsáhlá, každý z nich chtěl zaujmout co nejširší okruh čtenářů, ale také téměř každý z nich byl zaměřen politicky. Velká většina politických stran měla k dispozici svůj žurnál, díky němuž prezentovala své názory a svůj pohled na dění v Československém státě.

Na počátku kapitoly bych ráda uvedla hlavní tiskoviny, které se ve svých denních zprávách zabývaly situací na Podkarpatské Rusi a snažily se tak zprostředkovat svým odběratelům co nejaktuálnější a nejzajímavější novinky z konce republiky.

Národní listy: periodikum, které založila politická strana Mladočechů roku 1861, provozovala Československá národní demokracie. Noviny národní demokracie byly známy svou českou nacionalistickou orientací, občas i protihradním vystupováním. Ve 30. letech spolupracovaly s pravicovými až profašistickými hnutími.²⁰ Strana vydávala vedle tohoto deníku ještě listy *Český národ* v Plzni a v Moravské Ostravě vycházel *Moravskoslezský deník*. Večerní odnoží Národním listům byl večerník *Národ*. Všechny tyto noviny hojně informovaly o záležitostech Podkarpatské Rusi, a to zejména o politické a hospodářské situaci. Velký důraz ale také kladly na školství a pokroky, které čeští úředníci v těchto oblastech uskutečnili.

Venkov: byl určen sympatizantům Československé strany agrární a konzervativní. Tisk byl zaměřen převážně na otázky zemědělství. Vyznačoval se umírněností a zdrženlivostí k názorům Hradu. Bulvárnější obdobou ranního vydání byl *Večer*,²¹ který uváděl většinou velmi pohnuté události z Karpat. *Venkov* přinášel spíše zemědělské aktuality z Rusínska. Referoval o způsobu jejich hospodaření, o konferencích, které strana pro Rusíny v nejvýchodnější části Československa připravovala, a občas podával údaje o církevních nesrovnalostech.

Národní reforma: tisk ne příliš známé politické strany Československé živnostensko-obchodnické strany středostavové. V politickém spektru by se dal zařadit

²⁰ VEČEŘA, Miloš. Přednáška: Stranický tisk za První republiky. Online: www.abudehur.wz.cz/media/Vecera11.doc _ staženo dne 10.5.2013

²¹ REINDLOVÁ, Nikola. 1. republika. Vloženo 25.7.2012 online: http://www.capek-karel-pamatnik.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=200013&id=14311 _ staženo dne 10.5.2013

do středu. Na Moravě byl obdobou *Československý deník*²². O Zakarpatsku referovala spíše sporadicky.

Lidové listy: přední žurnál Československé strany lidové byl hlavně zaměřen na čtenáře Moravy. Dalšími novinami katolické strany se staly: *Lid*, *Pražský večerník*. Na Rusínsko nekladly tyto listy valný důraz. Když už se o oblasti zmínili, šlo většinou o církevní nesrovnalosti a jejich řešení.

Rudé právo: tisk Komunistické strany Československa: „*byl obsahově koncipován k propagaci programu a cílů strany, své čtenáře podněcoval k boji proti stávajícímu kapitalistickému řádu, politickým poměrům, demokracii, Československé republice a všem, kteří stáli komunistům v cestě, včetně nepřátel ve vlastních řadách.*“²³ Situace v Podkarpatsku byla tímto deníkem sledována velmi bedlivě, převážně jakékoliv pochybení českých úředníků, špatný tah prezidenta, ministra Beneše anebo jakéhokoliv člena vlády byl tvrdě kritizován. Rudé právo přinášelo vždy naprosto odlišný pohled oproti jiným periodikům té doby. Což mohlo zapříčinit i hojné škrty cenzury, které nebyly v Rudém právu výjimkou.

České slovo a Večerní České slovo: tiskoviny České strany národně sociální, která byla názorově oporou demokratickému režimu a patřila k tzv. stranám Hradu.²⁴ Přinášela širokou škálu reportáží, zpráv, úvahových článků o Podkarpatské Rusi. Většinou však oponovala názorům *Českého hlasatele a Tribuny* (tyto deníky představeny níže).

Právo lidu: pod záštitou Československé strany sociálně demokratické. Název levicových novin měl sice tradici už v 19. století, ale při rozštěpení strany se deník přikláněl spíše doprava a původní Právo lidu se přeměnilo na Rudé právo.²⁵ Zprávy o Podkarpatské Rusi uvádí vždy velmi podobnými titulky, a to: „Z nejzazších končin naší republiky“ anebo „Zprávy z Podkarpatské Rusi“. Většinou šlo o dramatické popisy zoufalé situace v Podkarpatsku, kladl se důraz na chudobu a zaostalost rusínského lidu, anebo na skandální události z rusínských vesnic a měst.

Národní politika: blízký deník Národní demokratické straně. V 19. století založena jako periodikum Staročechů. Noviny zaujímaly konzervativní, umírněné

²² VEČEŘA, Miloš. Přednáška: Stranický tisk za První republiky. Online: www.abudehur.wz.cz/media/Vecera11.doc _ staženo dne 10.5.2013

²³ MALÍŘ, J., MAREK, P.: Politické strany (Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004), díl I. Doplněk, Brno 2005, s. 724.

²⁴ REINDLOVÁ, Nikola. 1. republika. Vloženo 25.7.2012 online: http://www.capek-karel-pamatnik.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=200013&id=14311 _ staženo dne 10.5.2013

²⁵ REINDLOVÁ, Nikola. Tamtéž

pohledy. Většinou se přikláněly k myšlenkám Hradu. Informace, které Národní politika o Karpatsku uváděla, byly spíše optimisticky laděné. Jednalo se o reportáže z návštěv státníků, anebo naopak rusínských politiků v Praze. Obhajovala názory prezidenta, když se jednalo o autonomii Rusínska, anebo o první volby. Velmi zajímavou rubrikou v těchto novinách byl Feuilleton, který přinášel drobné příběhy o životě lidí na Karpatských horách, ale i nově se rozvíjejících městech.

Vedle politických novin existovaly i žurnály nestranické. Ačkoliv označení nestranické se musí brát s rezervou. Vždy záleželo na majiteli daného periodika a na jeho šéfredaktorovi. Mezi tyto deníky se řadily:

Lidové noviny: založeny již koncem 19. století jako Moravské listy, na popud Masaryka přejmenovány právě na název Lidové noviny. Snažily se podávat nezaujaté zprávy, ačkoliv obvykle obhajovaly postoje prezidenta. Zprávy měly pozitivní tón a hledaly vždy klidné řešení problémů s Rusíny. Vyzdvihovaly klady nově připojené oblasti. Podporovaly české úředníky na Podkarpatsku a kritiku prováděly jen v krajních případech, při vážnějších pochybeních. Dá se říci, že informace z Karpat byly opravdu převážně informačního rázu.

Tribuna: založena bezprostředně po válce v roce 1919 s ideou vytvořit nestranné solidní zpravodajství podle britských vzorů.²⁶ Deník s jedním z nejhojnějších zpravodajství z Rusínska. Minimálně jednou týdně se objevila zpráva o politice, církvi, krajině, školství. V pravidelné rubrice Moderní revue se nacházely články o zajímavých osobnostech Podkarpatské Rusi.

Národní osvobození: legionářský deník. Málokdy se v něm objevily zprávy z východu.

Poslední skupinou deníků, obdeníků, časopisů jsou nezařazené tituly. Většinou šlo o nenuceně vzniklé tiskoviny, které do 30. let nepřežily. Pro mne však šlo o zcela zásadní periodika, která se Podkarpatskou Rusí zabývala se zaujetím, podávala zajímavé rozborů, reportáže, analýzy. Mezi nimi jsou: *Reforma*, *Československá republika*, *28. Říjen*, *Národní Hospodář*, *Pražské pondělí*. Zvláště Československá republika s rubrikou Besídka byla cenným zdrojem popisů běžného života na Podkarpatsku, ale i referovala o autorech knih, které vydávali jak čeští, tak i původem rusínští spisovatelé. Posledními informačními studnicemi byly také *Čas* a *Osvěta*. Ty udávaly většinou zevrubnější články na aktuální téma.

²⁶REINDLOVÁ, Nikola. Taměž

Tot je rozpis všech novin, které si běžný obyvatel velkého města mohl pořídit a ze kterých jsem čerpala informace do této kapitoly.

1.1 Politické zprávy

Jakého politického směřování bude nově vzniklá část Československé republiky, mohly naznačit již na prvních shromážděních podkarpatského lidu. Podpůrcem odtržení se od Maďarska a fungování jako autonomní území byla i Jakatěrina Breško-Breškovská, tzv. babička ruské revoluce,²⁷ která se zúčastňovala veřejných táborek lidu a měla na nich mnoho projevů. O jejím působení referovaly převážně levicové noviny, např. České slovo 30. září 1919: „*Řečník* (prof. Gagatko, pozn. Kuželová) *vítá ještě jednou babičku Breškovskou a prosí ji, aby pomohla zachránit všechny plody ruské revoluce. Breškovská na to nabádá lid k pracovitosti a aby posílali své děti do škol.*“²⁸ O Breškovské však nikdy nepsala v souvislosti s Podkarpatskou Rusí kromě Práva lidu, Českého slova a následně Rudého práva žádná jiná periodika.

První měsíce však nebylo možné se dozvědět mnoho informací o politickém směřování a o Zakarpatsku vůbec. Země nebyla ještě uklidněna po válce, konečnými smlouvami k Československu patřila pouze chvíli a čeští novináři ještě nepodnikli žádných cest na odlehlý kousek republiky. Zprávy tak byly zmatené a často velmi poplašné: „*Malý národ 700.000 prikarpatských Rusů udá se, že je zneklidněný, neboť po jednou čteme, že byla generálem Hennocquem zavedena vojenská diktatura a že m.j. byl učiněn pokus zažehnouti kýmsi generálem obývaný zámek. (...) Co asi je příčinou nespokojenosti tohoto národa k naší republice dobrovolně se připojivšího a Maďary po tak dlouho ujařmovaného? Co zavedlo příčinu k militaristické diktatuře? Špatné úřednictvo jako na Slovensku? Snad! Postup rekvirujících centrál? Patrně! Politické přehmaty? Nevíme! – Nevíme skoro nic z této odlehlé naší součásti republiky a zdá se jakoby zamlčování o poměrech a neinformování žurnalistiky bylo vědomě organisováno příslušnými činiteli. Snad by se již dávno byla měla vyslati skupina žurnalistů, aby shlédla, co vše jest přáním, tužbou a bolestí našich ruských prikarpatských bratrů. (...) na návštěvě od nás tam nebyl ještě nikdo! Víme, že je tam dr. Brejcha, o němž již přeskočilo několik nedobrych zpráv o jeho politické minulosti, a víme jen, že je tam francouzský generál Hennoque, který nyní vyhlásil vojenskou diktaturu.*“²⁹

²⁷ TOMEŠ, Josef, a kol. Český biografický slovník XX. století : I. díl : A–J. Praha: Paseka, 1999. s. 138.

²⁸ NA, MZV-VA I, karton č. 1759.

²⁹ Tribuna, 5. října 1919. NA MZV I, karton 1759.

V pokračování tohoto článku se objevily další informace o separatistických skupinách, které se chtěly připojit k Ukrajině, a dalších, které požadovaly přimknutí se k Rusku. Podobné zprávy se mohli dočíst i čtenáři Českého slova, anebo Venkova.

Zatímco nezávislé a pravicové deníky se roku 1919 ještě plně nezabývaly politickou situací, spíše popisy lidu a kraje, a osvětlovaly svým čtenářům, proč jsme s Podkarpatskou Rusí spojeni, a jaké všechny výhody budeme z nově nabytého území čerpat, levicově zaměřená média hojně tiskla prohlášení rusínského lidu, jejich politické požadavky a počáteční postoje ke změnám.

Jak jsem již napsala výše, situace na Podkarpatsku byla pro novináře, a tedy i čtenáře velmi zmatená. Nebylo to však zcela neinformovaností, jak napsal zpravodaj Tribuny, ale také opravdovými neshodami v názorech na budoucnost Rusínska a neshodami ve vedení Centrální ruské národní rady (CRNR)³⁰. Tajemníkem rusínské rady se stal Andrej Gagatko³¹, který v říjnu 1919 inicioval rozkol CRNR na rusofilskou a ukrajinoofilskou frakci a stal se zastáncem ruské linie. Oporou mu byl Jan Brejcha, který zastával post nejvyššího představitele civilní správy, administrátora kraje (úřad administrátora byl závislý na vojenském diktátoru generálu Hennocqueovi, na pražské vládě a odporoval autonomii)³². Na tyto události reagovala druhá strana CRNR a napsala do Prahy dopis Edvardu Benešovi s požadavky, které očekává od pražské vlády. Dopis byl otištěn v Českém slovu 6. listopadu 1919 a silně volal po krocích, které by ministr Beneš měl udělat: *„Prvním čekaným divem mělo by býti, aby zlatý guvernéřský stolec byl navždy odstraněn z domnělé blízkosti p. Brejchovy a aby tento muž byl konečně odvolán domů. Druhým divem pak by mělo býti vypovězení pánů A Gagatka a spol. ze země. Těmito dvěma divy se pak docílí třetí: Všecky iredentistické časopisy, jejichž existence na Rusínsku jest těsně spjata s panem Gagatkou a Brejchou, najednou zmizí. Ovšem, že i pseudo-rada těchto pánů! (...) Pryč s Brejchou! A k tomu ještě dodáváme: Ven s Gagatkou a spoluviníky!“*³³ Takovýchto prohlášení a požadavků přicházelo během prvních let do Prahy mnoho a valná většina jich bývala vytištěna v novinách. Žádosti protínaly všelijaká spektra od politických nesouhlasů přes výtky, jak mají pražští žurnalisté a vláda vůbec Rusíny správně pojmenovávat, až po obyčejné

³⁰ Z počátku byl název ruská, jelikož v českém jazyce se ještě neustálil rozdíl mezi Rusín – Rus.

³¹ Andrej Gagatko (1884 – 1944) byl haličský a podkarpatský rusínský politik. V letech 1924 – 1929 se stal poslancem Národního shromáždění Československé republiky.

³² POP, Ivan. Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha: Libri, 2008. s. 89.

³³ NA, MZV-VA I, karton č. 1759.

prosté stížnosti a prosby drobných zemědělců, kteří měli problém například s divokými prasaty (požadavky na vládu, České slovo, 30. září 1919): „*Prosíme o brzkou pomoc s divokou zvěří!*“³⁴

Koncem roku 1919 se objevily v novinách body z pařížské mírové konference, která v prosinci jednala o Podkarpatské Rusi. Tyto body určovaly jasné postavení Podkarpatské Rusi v rámci Československa a to se zavazovalo vůči Podkarpatsku k dodržení následujících slibů: zorganizuje rusínské území a učiní ho autonomní jednotkou v rámci Československého státu; ustanoví rusínský sněm, který bude vykonávat zákonodárnou moc ve všech jazykových, školských a náboženských otázkách, ve věcech místní správy a v ostatních otázkách bude rozhodovat guvernér, jmenovaný prezidentem, který se bude zodpovídat rusínskému sněmu; Rusíni budou mít spravedlivé zastoupení v zákonodárném sboru.³⁵ Všechny závazky republiky byly v novinách jasně definovány a vysvětleny tak, aby jim každý rozuměl.

Z tohoto vymezení bylo jasné, jaká práva Zakarpatsko bude mít a jak by se měl vyvíjet budoucí plán, ustanovit Podkarpatskou Rus autonomní oblastí.

Následný rok se ve zpravodajství nesl v duchu zakládání politických stran a diskuzí o prvních volbách, které měly proběhnout. Důležitou novinovou zprávou bylo také zvolení Gregorije Žatkoviče prvním guvernérem Podkarpatské Rusi.

Protihradní deníky převážně tiskly projevy a kritiky Rusínů na nejvyšší politické orgány. Velmi ostrý článek vyšel hned v lednu roku 1920. CRNR útočilo na vládu a pokládalo jí šest otázek, které upozorňovaly Prahu, že si zjevně vůbec neuvědomuje, jak se vůči rusínskému lidu chová: „*Je-li vládě známo, že ustanovení „rusínského“ direktoria bylo učiněno proti výslovné vůli všech pracujících tříd, tvořících 95% veškerého karpatoruského národa. (...) Zda vláda jest ochotna respektovati mínění a vůli ohromné většiny karpatoruského obyvatelstva, jehož mluvčím je Centrální Ruská Národní rada, zvolená karpatoruským národem 9. října 1919?*“³⁶

V prohradních a nezávislých denících se tyto výtky a kritiky z velké části neobjevovaly. Hlavní politickou debatou pro ně byly nastávající volby. Objevovaly se různé statistiky, které vycházely z voleb roku 1910. Počítaly se národnostní menšiny a

³⁴ České slovo, 30. září 1919. NA MZV I, karton 1759.

³⁵ Tamtéž

³⁶ Národní listy: duben 1920. NA, MZV-VA I karton č. 1760.

většiny a odhadovalo se, zda se ta či ona přikloní k jaké straně. Postupně a s vývojem informací o politických orientacích voličstva se začalo projevovat, že velká část obyvatel Podkarpatské Rusi je nakloněna silně levicově a promaďarsky. Podpora brzkých voleb se napříč deníky utlumila a naopak se od půlky roku 1920 začaly objevovat hlasy, které vysvětlovaly, že volby na Podkarpatsku jsou zatím velmi předčasné. Tribuna již od února 1920 hlásala: „*Bűh vysoko a Praha daleko!*“³⁷ Národní Politika v září téhož roku důrazně podotýkala: „*Nejmocnější však překážkou k volbám je zdejší lid sám. Víme, že 90 proc. nemá pojmu o organisaci, že politika je mu věcí neznámou, a co hlavního, že národně je naprosto neuvědomělý; při tom je negramotný a jeví vskutku malého zájmu o volby. Volební lístek v jeho ruce je velké nebezpečí pro něho samotného. Uvážíme jen, jakou agitaci zahájily by zde všechny strany a především ony maďarské, jakých prostředků by se užívalo, aby lid byl pro tu kterou skupinu získán a co všechno mohlo by to mít za následek. Lid byl by rozeštván, osobní bezpečnost nemohla by býti nikomu zaručena, nejnemožnější krajní živlové slavili by své pravé orgie, občanská bitva visela by stále ve vzduchu a nebezpečně by ohrožovala stát.*“³⁸

Ačkoliv v listopadu poslala přes noviny Rusínská sociálně demokratická strana - Národ jasný vzkaz do Prahy: „*Už nejsme bolševiky. (...) To je velký krok v našem politickém a hospodářském životě.*“³⁹ Vláda se rozhodla, že volby na Podkarpatské Rusi přeloží až na jaro roku 1921. To se nelíbilo levicovým stranám, a tak se čtenář Pražského pondělí mohl dočíst následující výklad nastalé situace: „*Vláda se bojí, že většinu hlasů by na sebe strhla Dělnická strana komunistická.*“⁴⁰ Tomuto názoru přispívaly i články Rudého práva, které hlásaly, že: „*pravice vyvolává nepravou sugesci ve veřejném mínění, že maďarští socialisté jsou Horthyovými agenty, a tak brání utvoření jednotné mezinárodní proletářské frontě!*“⁴¹ Dále se objevovaly články o tom, jak se vláda bojí silné dělnické strany a zakazuje se scházet více jak šesti dělníkům pohromadě, úřady že jsou přeplněny iredentistickým úřednictvem, atd.

Vznik Komunistické strany Československé měl silný dopad i v propagaci Podkarpatské Rusi v Čechách. Díky Rudému právu se zde objevil další a často velmi kritický hlas, který ukazoval vlastním pohledem Rusíny jako dělníky, kteří dobře

³⁷ tamtéž

³⁸ NA, MZV-VA I, karton č. 1761.

³⁹ Tamtéž

⁴⁰ Tamtéž

⁴¹ Tamtéž

odvádějí danou práci, ale politický kolotoč českých stran je jen zneužívá. Koncem roku 1920 se konal sjezd Československé sociálnědemokratické strany dělnické, které se účastnili delegáti z Karpatské Rusi. Rudé právo vydalo o tomto sjezdu mnoho článků a hlavně rozhovory s Rusíny, kteří si stěžovali, že nebyli puštěni ani ke slovu, nemluvílo se vůbec o situaci na Podkarpatsku a oni sami nevěděli, jaká byla jejich úloha na zasedání. „Pro „pravici“ však „delegáti“ tito povinnost svoji vykonali. Přítomností svojí rozmnožili počet „právoplatných“ řádně dle organizačního sněmu.“⁴² Právo lidu na to vydalo rozhovor se členem Československé sociální demokracie, který označil novináře Rudého práva za lháře, uvedl, že o otázce Podkarpatské Rusi se jednalo celé odpoledne a dokonce tři delegáti z Rusínska měli proslov, naopak že členové Komunistické strany se je v Praze snažili manipulovat a získat na svoji stranu.

Témata týkající se Podkarpatské Rusi se od té doby staly pro Rudé právo a Právo lidu vždy politickými a ať už se psalo o jakékoliv situaci, byť jen o banálním problému na železnici, přerostla v politickou novinovou přestřelku. Deníky shromážděné v Národním archivu v Praze pak již jiné než politicky motivované články z Karpat nepsaly.

Volby nepřicházely ještě dlouhou dobu. Několikrát byly posunuty. Reakce jednotlivých deníků se stále rozcházely. Rudé právo nešetřilo jedovatými poznámkami na stranu Hradu, sociálně založené deníky podotýkaly, že nejdříve je potřeba splnit úkoly vyživovací a vzdělávací, než se pustí do voleb a neustálé prodlužování voleb vysvětlovaly Lidové noviny například špatným spojením s tiskárnami. Jak volby dopadnou postupem času nikdo nebyl s to odhadnout. „Hlavní překážkou k provedení voleb je roztržitost obyvatelstva Podkarpatské Rusi v množství politických stran a frakcí, které dostoupilo stupně pro přirozený vývoj politického života velmi rušivého. (...) Tiskárny vůbec nestačí, aby v nejbližší době práce s tiskem listin spojené provedly. Poštovní spojení posud na některých místech vázne, přípravám volebním kladou se překážky státníků, povážíme-li pak, že většina obyvatelstva je negramotná, pochopíme, proč volby vážnou. Jak volby dopadnou, nelze z dnešních chaotických poměrů souditi. Že při politické nevědomělosti obyvatelstva nebudou obrazem pravého rozdělení politické moci, možno předem očekávat.“⁴³

⁴² Tamtéž

⁴³ NA, MZV-VA I, karton č. 1762.

První volby do Národního shromáždění se nakonec uskutečnily až 15. března 1924. Od ledna toho roku bylo možné shledat jistá očekávání ve všech denících. Ty politické horlivěji agitovaly a upravovaly své programy pro potřeby rusínského lidu.

Volby proběhly a s přehledem je vyhrála Komunistická strana. Venkov psal o zdrcující porážce a viděl pochybení Agrární strany v rozštěpení se na poslední chvíli se skupinou Kurtyakovou⁴⁴ tzv. agrární opozice: „*Odštěpení to vneslo v poslední takřka chvíli naprostý zmatek do řad zemědělských na Podkarpatské Rusi a výsledkem jsou nyní – nedělní volby.*“⁴⁵ V Rudém právu vycházely články plné jásotu a sami komunisti viděli svůj úspěch v neschopnosti vládního režimu na Podkarpatské Rusi. České slovo pak uvádělo, že demokracie se nehodí pro každého a je jí Podkarpatské Rusi třeba zatím servírovat po lžičkách. Lidové noviny přišly s názorem, že volby přece jen byly ještě předčasné, vláda se ve svých předpokladech spletla, a když již povolila volby, musí za ně být odpovědná. Německý žurnál Prager Tegeblatt⁴⁶ se domníval, že vítězství komunistické strany je pouze díky obratné volební taktice a ne tím, že by většina obyvatelstva byla přikloněna k III. internacionále. Právo lidu pak neúspěch jiných politických stran shledávalo v českých úřednících poslaných na Podkarpatskou Rus, kteří nepochopili místní lid: „*Výsledek voleb svědčí i o tom, že státní úřady na Podkarpatské Rusi nejsou vůbec na svém místě. Přes to, že v Podkarpatské Rusi na prospěch tamního lidu vykonala republika mnoho dobrého, nedovedly státní úřady získati si důvěru tohoto lidu: patrně jeho duši a potřebám dobře nerozuměly. Jistě, že je mnoho viny v tom, že vláda neměla šťastnou ruku ve výběru osob, jež vysílala na odpovědná místa. Jinak nelze vysvětlit že – až na dva socialistické mandáty – lid podkarpatoruský odevzdal hlasovací listky opozičním stranám, které nejen, že nejsou schopny, ale ani nebudou prováděti žádnou drobnému lidu tamnímu prospěšnou práci.*“⁴⁷ Večerní České slovo označilo rusínský lid za naprosto slepý a nevědomý.

⁴⁴ János KURTYAK byl rusínský zástupce parlamentu v Praze, který předložil několik memorand a petice k OSN. Odpověď národů přišla 23. října 1923, nicméně podmínky v Podkarpatské Rusi nezlepšila, ale naopak zhoršovala.

⁴⁵ NA, MZV-VA I, karton č. 1764.

⁴⁶ Prager Tegeblatt byly noviny, vycházející v Čechách a později v celém Československu v letech 1877–1939, psané německy. Česky psaný tisk na ně často odkazoval a některé články z Prager Tagblatt překládal.

⁴⁷ Tamtéž

Národní osvobození s podivem uvádí: „*Jakoby Podkarpatská Rus nebyla součástí republiky.*“⁴⁸

Dohady mezi jednotlivými deníky neustávaly. Jedny nakonec tvrdily, že volby byly podplacené, že se obchodovalo s lístky, že ten a ten kraj výsledek zfalšoval. Postupem času však hořkost nad výsledky voleb zanikla a v novinách se objevovala spíše sociální témata. Po deseti letech společného soužití Podkarpatska a Československa vydala většina novin dlouhé články shrnující historicky události roku 1918 – 1920, kdy se Podkarpatská Rus postupně stávala součástí Československa. Téměř všechny články se shodly v tom, že soužití již bude jen a jen lepší a každý ze žurnálů zvláště popřál Rusínům vše nejlepší v Československé republice: „... *jsme přesvědčení o velké práci a velkých obětech, jež republika jako celek přináší Podkarpatsku – i o konečných nutných úspěších.*“⁴⁹

Během dalších let se politické články stahovaly do pozadí. Občas se objevily nesouhlasy s guvernérem Beskidem, který nahradil G. Žatkoviče (jenž podal v roce 1921 demisi, kterou podpořila převážně Tribuna a označila ho za pravého státníka, který si stojí za svými názory, jiné deníky přijímaly odstoupení Žatkoviče s velkou nevolí), a s viceguvernérem, později zemským prezidentem, Rozsypalem⁵⁰. Nejvíce kritiky na tyto dvě vedoucí osobnosti Podkarpatska napsal poslanec Jaromír Nečas, který pravidelně přispíval do několika deníků, převážně do Lidových novin.

Na sklonku roku 1936 se z pohledu tisku celá politická situace uklidňuje a soužití Čechů a Rusínů začíná vypadat idylicky. Právo lidu informuje o formálních změnách, které nový status Podkarpatska přinese, Rudé právo stále kritizuje všechny maličkosti, které vláda v Rusínsku provádí, ostatní deníky píší převážně pozitivně a oslavují dobrou práci, kterou Československo vykonalo v nejvýchodnější části republiky.

Do Prahy se nesly zprávy, které velmi pozitivně ukazovaly, že s připojením Podkarpatska v tuto dobu souhlasí již všechny národnostní skupiny a 8. květen 1919 že je pro Rusíny datem, které symbolizuje správné vykročení ke svobodě. „*Z podnětu podkarpatoruského guvernéra Hrabara oslavovala dnes celá Podkarpatská Rus*

⁴⁸ Tamtéž

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Antonín Rozsypal (1866 – 1937) působil jako viceguvernér na Podkarpatské Rusi 1923 - 1928 a následně jako zemský prezident 1928 – 1936. Ve své činnosti se soustředil na řešení sociálních a hospodářských otázek, hlavně dokončení agrární reformy, výstavbu nemocnic a škol, rozvoj infrastruktury města a země jako celku.

*osmnácté výročí svého připojení k Československé republice mnohem okázaleji a radostněji než kdykoliv předtím. Význam dnešních oslav tkví také v tom, že se k nim mohly s radostí nad úspěchy Rusínů připojit i ostatní národnosti, obývající Podkarpatskou Rus. Obecně se zdůrazňovalo, že Rusíni 8. května 1919 volili dobře.*⁵¹

V říjnu roku 1937 se autonomie Podkarpatské Rusi stala skutkem. Večer, Národní listy, Venkov, České slovo i Lidové noviny hlásaly hrdě úspěch republiky, že dovedla svou nejmenší část k cíli, který byl stanoven v roce 1919, a viděly budoucnost Podkarpatska s Československem v harmonickém vztahu, který bude již trvat na věky. *„Podkarpatská Rus se dobrovolně připojila k Československé republice a toto připojení potrvá na věky. Na prahu autonomie spěje k Praze pocit vděčnosti a důvěry a za tu společnou práci, pomocí kteréž jsme cestou vývoje dospěli k dnešnímu dni, vyslovuje lid Podkarpatské Rusi své díky v první řadě prezidentu Edvardu Benešovi a předsedovi vlády dru Milanu Hodžovi, neboť oni svou podporou a neustálou péčí dopomohli Podkarpatské Rusi na cestu autonomie.*⁵² Jediné Rudé právo bylo naladěno negativně a stále, jak referovalo již od roku 1921, kritizovalo vládu za špatný postoj k celé situaci Rusínů – ti podle nich nechtějí autonomii, ale hlavně chléb, práci a svobodu.

Slova radosti a vidiny neodlučitelnosti se koncem roku 1937 pomalu začaly vytrácet. Deníky podávaly informace o židovských demonstracích, které poukazovaly na strach z Německa. Židé na Podkarpatsku se odklonili i od Beranovy agrární strany kvůli tomu, že podpořila Henleinovu stranu ke vstupu do parlamentu. Přibývalo poplašných oznámení, že okolní státy si postupně dělají nároky na toto malé území. 22. září vycházejí v Lidových novinách přetlumočené vzkazy guvernéra Podkarpatské Rusi Hrabara⁵³ republice: *„V naprostém klidu očekává obyvatelstvo celé Podkarpatské Rusi, že československé vládě se podaří s úspěchem čeliti každému dalšímu nebezpečí. Obyvatelstvo usnadňuje tento úkol vládě tím, že se každý na svém místě chopil své obvyklé práce.*⁵⁴ V novinách se čím dál častěji objevovala oznámení, která poukazovala na zabrání Zakarpatska Maďarskem nebo Polskem, avšak tato oznámení nebyla úplně jednotná. České slovo v listopadu oznamovalo, že Polsko i Maďarsko se vzdávají nároků na toto území, Lidové noviny referovaly o opaku a přidaly článek o

⁵¹ Večer, 9. 10. 1937: NA, MZV-VA I, karton č. 1770.

⁵² Tamtéž

⁵³ Konstantin Hrabar (1877 – 1938) byl státním úředníkem Podkarpatské Rusi. Za první republiky působil jako generální ředitel banky v Užhorodě, později se stal starostou města Užhorod a v roce 1935 byl jako nestraník zvolen třetím guvernérem Podkarpatské Rusi.

⁵⁴ NA, MZV-VA I, karton č. 1771.

teroristických akcích maďarských a polských tlup, které se krvavě srážely s československými četníky, několik teroristů bylo zajato a vypověděli, že jsou cvičeni v zacházení s výbušninami a mají za úkol rozvrátit republiku. Podobné zprávy přinášelo i Právo lidu. Poslední články roku 1938 ještě stále trochu doufaly v brzké opětovné sloučení „*Čeští státní úředníci na Podkarpatské Rusi zůstanou!*“⁵⁵, ale její osud byl již nasměrován k jiné cestě, než kterou pokračovalo zbylé Československo.

Politické zprávy z Podkarpatské Rusi se významně odlišovaly v každém prvorepublikovém tisku. Pokud byl někdo čtenářem Rudého práva, téměř nezískával informace o úspěších vlády v té či oné sféře. Většinou to byly neustálé kritiky a poukázání na ryze dělnickou a rolnickou tvář rusínského obyvatelstva. Právo lidu, České slovo anebo Národní listy často vyjadřovaly s vládou nesouhlasná stanoviska a rozebíraly tak nesprávné kroky, které byly na Podkarpatsku učiněny, ale snažily se o této oblasti republiky referovat pravdivě a poukazovat na zajímavé politické činy, které jejich stranická odnož na východě vykonala. Nezávislé deníky většinou přímo psaly, jaké informace jim o dané oblasti nejsou známy, které jevy jsou jim podezřelé a navrhovaly různá alternativní řešení. Nikdy však neprojevovaly silné kritiky vůči vládě. Referovaly o Zakarpatsku častěji a zabývaly se politickou situací podrobně.

1.2 Denní život, lidé a země

Jak se vlastně opravdu jmenoval nejzazší kout Československé republiky? A co název té země, kdo jej vymyslel? Čtenáře samozřejmě zajímalo, jak vypadají, jak se chovají, oblékají jejich bratři z východu a také samozřejmě, jak vypadá krajina, která byla k Československu přidružena. O událostech a té zemi všeobecně si mohli udělat následující obrázek:

Národní listy, Lidové noviny, Tribuna, Československá republika, Národní politika a Venkov byly nejčastějšími informátory o běžném životě na Podkarpatsku, referovaly o vzhledu lidu, poměrech, zvycích a celém denním shonu Rusínů.

Důležité pro začátek bylo, jak tuto zemi nazývat pravým jménem. Deníky jí nazývaly různě. Zakarpatská Ukrajina, Karpatská Rus, Příkarpatská Rus, Caraphthoruthenia, nebo i Uherská Rus. Tribuna v prosinci 1919 otiskla článek, že by se tato země do řádného kongresu měla nazývat Podkarpatská Rus, jak je její historické

⁵⁵ Večer 14.12.1938: Tamtéž

jméno (název vycházel ze studie Dobrovského, která byla otištěna v týchž novinách několik dní před tímto článkem⁵⁶). Na toto prohlášení reagovaly četné dopisy, které byly posílány do redakcí a následně otištěny. V nich si někteří Rusíni stěžovali, že název jim byl vnucen a že ani Rakousko – Uhersko si nedovolovalo zemi diktovat, jak se má jmenovat, ačkoliv oni sami se na novém názvu taktéž nemohli shodnout. Nejpravděpodobnější název sice uváděli Karpatská Rus, ale ani s tím nesouhlasila většina. Oficiálně však byl název novinářsky stvrzen, když Národní listy vytiskly 30. ledna 1920 prohlášení Centrální ruské národní rady, která požadovala, aby média nazývala jejich zemi právě Podkarpatská Rus a obyvatelé Rusíny. Však ani toto prohlášení neučinilo úplné sjednocení názvu pro deníky. Ještě v roce 1925 nebylo všem novinářům jasné, jak mají připojenou část republiky nazývat: *„V posledních dnech se přetřásá v denním tisku otázka, jak se má vlastně nazývat nejvýchodnější část našeho státu obydlená většinou Rusíny: Podkarpatská Rus nebo Podkarpatsko? Proti druhému názvu se už ozývají hlasy ze Slovenska, které uvádějí, že Slovensko leží také pod Karpaty a že tedy název „Podkarpatsko“ by této otázky nezjednodušil, nýbrž ji ještě komplikoval. (...) Král⁵⁷ tvrdí, že dnešní, prý prozatímní název úřední Podkarpatská Rus, event. Rusínsko, je zeměpisně nesprávný a neoprávněný, poněvadž prý jen malá část území P. Rusi rozkládá se v nížině pod Karpaty a nepatří tudíž k soustavě karpatské, postupující většinu území, a že jediné oprávněný jest název Karpatská Rus, případně Rusínsko, hojně prý používaný např. ruskými spisovateli, Florinským⁵⁸, Holovackým⁵⁹, Budilovičem⁶⁰ a jinými. To je však omyl. Název „Karpatská Rus“ pro etnografické území našich Rusínů je agitačním heslem strany tak zvaných rusofilů ...“⁶¹* Nebylo tomu jinak ani ve 30. letech, kdy se i přes uznaný a oficiální název Podkarpatská Rus ještě objevovaly odlišná pojmenování.

Popisy obyvatel se téměř ve všech denících shodovaly. Po celou dobu soužití Rusínů s Čechy a Slováky se vyzdvihoval útlak Rusínů Maďary, kteří dle zpráv zanedbali vše, co na obyvatelstvu podkarpatoruském mohli, a kteří si jich nevážili jako lidí vůbec. Vše špatné na karpatoruském obyvatelstvu shledával tisk chybou maďarské

⁵⁶ Článek Dobrovského byl otištěn 2. prosince 1919.

⁵⁷ Jiří Král (1893 – 1975) byl český geograf. Zvláštní pozornost ve své činnosti věnoval geografii, antropogeografii, dějinám a kultuře Podkarpatské Rusi.

⁵⁸ Timofej Dimitrievič Florinskij (1854 – 1933) byl ruský slavista, filolog, historik a právník.

⁵⁹ Jakiv Fedorovics Holovackij (1814 – 1888) byl rusínsko - ukrajinský etnograf, folklorista, básník a kněz.

⁶⁰ Antonín Budilovič (1846 – 1908) byl rusínský spisovatel a novinář, profesor slavistiky na varšavské univerzitě. Stal se i šéfredaktorem Slovenského přehledu.

⁶¹ Tribuna, 25. května 1925: NA, MZV-VA I, karton č. 1765.

správy, což trvalo ještě do poloviny 30. let. Největším problémem Rusínů na východě se však stali dle žurnálů Židé. Ti byli propíráni v denících při každém popisu země a byli označováni za utlačitele a vydřiduchy. „Všude najdeme židovské pijavice, vysávající ubohý, negramotný a neuvědomělý lid“⁶² nebo „Nejrafinovanější nepřátelé karpatských Rusů jsou kořalka a žid. (...) To, co nepodařilo se maďarské vládě v karpatoruském lidu zničit, to dokázal žid se svojí kořalkou.“⁶³ Postupně začaly vycházet i zprávy o teroru Židů i proti českým úředníkům. V denících vycházely zprávy například s titulkem: *Chraňte naše úřednictvo na Podkarpatské Rusi před židovským terorem a korupcí*. V článku bylo pak uvedeno: „Nevládne tam ani demokratický, ani komunistický režim, je tam anarchie, vládnu židé pomocí úplatků. V Rusku nebyly jistě poměry horší. Zakročí-li poctivý úředník, hrozí mu židé otevřeně, že se postarají „nahore“ o jeho odstranění.“⁶⁴ Tyto popisy převažovaly až do konce dvacátých let. Četné články o židovské „šikaně“ vystřídaly pak nedobré zkušenosti s Romy. Ti byli označováni za zhoubný živel Rusínska až do konce třicátých let. „Letos v létě na Podkarpatské Rusi známá aféra „cikánských vrahů – kanibalů“, snad trochu přehnaná, snad do všech příšerných podrobností pravdivá.“⁶⁵ Protižidovské nálady na Podkarpatsku však vzrůstaly opět od poloviny 30. let, jak dokazuje článek Večerního Českého slova z května 1935, kdy noviny trochu zesměšňovaly židovské demonstrace: „Jindy, o svátku, kdy se židům otevírají nebesa, potkal (mladý důstojník) prý na ulici židovského obchodníka a tahal ho za vousy a pejzy. To ortodoxní židé pokládají za náboženskou potupu. To si vzali lidé za záminku a onoho důstojníka insultovali, plivali po něm a kamenovali ho, kde se objevil. Když pak byl pro dopravní přestupek (má jako syn bohatých rodičů na vojně své osobní auto) zastaven na ulici stráží, zase se před strážnicí shlukl tisícíhlavý dav židů k demonstraci.“⁶⁶

Popisy obyvatelstva byly skrze deníky velmi podobné. Většinou obraz obyvatel přinášeli reportéři, kteří se vydali na východ republiky. V novinách pak probíhaly různé reportáže z jednotlivých vesnic a měst. Roku 1920 a 1921 bylo takovýchto podrobných esejí o lidech této země nepřeberné množství, skoro to vypadalo, že se deníky předháněly, který z nich přinese velkolepější příběh chudoby, nepoměru či nějakého smutného osudu jednotlivého občana. V těchto popisech se žádné médium nelišilo.

⁶² Moravskoslezský deník, července 1920: NA, MZV-VA I, karton č. 1761.

⁶³ Národní Politika, červenec 1920: Tamtéž

⁶⁴ Venkov, březen 1921: NA, MZV-VA I, karton č. 1762.

⁶⁵ Národní Politik, listopad 1927: NA, MZV-VA I, karton č. 1766.

⁶⁶ České slovo, květen 1935: NA, MZV-VA I, karton č. 1770.

Typický popis Rusína dle žurnálu tedy byl takovýto: „*S lidem Podkarpatské Rusi musí se jednati jako s malými dětmi. Je to lid téměř úplně negramotný, stálými ústrky ze strany Maďarů a židů krajně nedůvěřivý. K tomu nastupuje popy zúmyslně udržovaná nevědomělost a duševní zaostalost.*“⁶⁷ Lidé byli dále popisováni jako velmi chudí, trpící hladem a hlavně postižení všelijakými nemocemi.

Nezanedbatelnou skupinou byli tzv. Huculové. Otázkou však je, zda Huculové byli svébytnou skupinou národnostní, anebo jen jinak označení Rusíni, kteří žili v horách. O nich nevycházelo mnoho zpráv. Zmíněni byli za dvacet let soužití Čechů, Slováků a Rusínů jen párkrát a vždy v souvislosti s vznikem Huculské republiky⁶⁸, která vznikla v lednu 1919 a trvala pouhých pár měsíců.

Čtenář se tedy mohl z novin dozvědět o velmi rozmanitém obyvatelstvu na východě republiky. Vedle Rusínů zde žili i Maďaři, kteří dle novinových zpráv stále uzurpovali rusínský lid, ačkoliv ten již k Maďarsku nepatřil. Následně pak Židé okrádali zaostalé Rusíny a opíjeli je do nemoty předraženou kořalkou. Poslední částí širokého spektra obyvatel v Podkarpatské Rusi byli cikáni, o kterých se sice nemluvílo v novinách nejlépe, ale nebyli osočováni tiskem z nepravostí tak, jako předchozí dvě národnostní skupiny.

O běžném životě Rusínů se pak mohli čtenáři českých novin dočíst hlavně začátkem dvacátých let. Tou dobou zahltily periodika články, které se snažily ukázat, jak nově připojivší se země vypadá a jaký život v ní lidé žijí. Do Zakarpatska se rozjeli novináři (nástin možné železniční cesty na Podkarpatskou Rus viz příloha č. 20), kteří chtěli podat co nejpestřejší a nejzajímavější zprávy o nových bratřích. Jak jsem uvedla na začátku této kapitoly, byly to především Národní listy, Lidové noviny, Tribuna, Československá republika, Národní politika a Venkov, které měly své dopisovatele, jenž pravidelně přispívali se svými novinkami z Rusínska. Informace byly zejména smutnými obrázky lidí, kteří žijí v bídě a nevědomosti o okolním světě. Tuto přílišnou nevědomost dokládaly reportáže ne mála publicistů. Jednu takovou přinesl poslanec

⁶⁷ Lidové noviny, květen 1922:NA, MZV-VA I, karton č. 1762.

⁶⁸ Stát byl vyhlášen na území ukrajinsky hovořící části Uher. Jednalo se o druhý pokus vytvoření samostatného státu na tomto území. Prvním pokusem bylo vytvoření samostatného státu Západoukrajinská republika, který selhal. Za předsedu vlády nově vzniklé Huculské republiky byl zvolen generál Štefan Kločurak. Stát zanikl po invazi rumunských vojáků v červnu 1919.

Jaromír Nečas⁶⁹, který hojně o Rusínech přispíval do periodik, dokonce i do nezávislých Lidových novin, když vyjel roku 1920 s anglickým plukovníkem na Podkarpatskou Rus, aby zjistil, co si přejí prostí lidé. „První otázka plukovníka byla: » Víte, jak se jmenuje Vaše země? « Mužáci mlčí, až jeden ze zadu se ozve: » Ruská krajina! « (to byl oficiální název Rusínska v posledních časech maďarského panství) » A víte, co je to Ukrajina? Kdo z vás by si přál, abyste byli sloučeni s Ukrajinou? « Dva mužáci zdvihli ruku, ohlédli se, ale když viděli, že zdvihli ruku sami, stáhli své rychle zpět. » A Čechy znáte? « - » Známe, pane, to jsou legionáři, co zůstávají ve škole. « »Nu, dobře. – a přáli byste si žít s československou republikou? « Několik mužiků zdvihlo ruce. » A k Maďarům nechcete být připojeni? « »Nehočemo, prošu pana!« zaznělo z mužických úst. »No tak s kým vlastně chcete být spojeni? «, ptá se plukovník trochu netrpělivě, trochu zvědavě. Jeden starší mužik předstupuje a praví rázně: »My chočemo buty prilučeny do Ameriky! « » Tak jest, do Ameriky! « volají mužáci z plna hrdla a zdvihají ruce jeden přes druhého.“⁷⁰

Mezi reportážemi však převažovaly popisy nově vybudovávaných starých měst (hlavním městem byl určen Užhorod až ve 30. letech) a poměry na jednotlivých vesnicích. Exemplárně si novináři vybírali velmi zchudlé rodiny, jejichž příbytky a všechno drobné vlastnictví bylo barvitě popisováno. Časem se články zaměřené na seznámení s obyvatelstvem vytrácely a přibývala spíše sdělení, která vyzdvihovala nepřístojnosti (například konflikt občanů v obci Třebuša, kdy český finanční strážník v opilém stavu usmrtil dva Rusíny), o nichž se rozváděla sáhodlouhá zamyšlení. Nejvíce skandálních zpráv se mohli dočíst čtenáři v Rudém právu.

Z přemrštěných a oblíbených skandálních informací, které publikovala většina periodik, vznikaly pak romány (viz Nikola Šuhaj loupežník) a povídky (viz Hordubal), o kterých je druhá kapitola této bakalářské práce.

Dalším důležitým faktorem při seznamování se s Podkarpatskou Rusí byla její krajina. Ta nebyla z počátku prioritou novinářů, ale občas se v tisku nějaký popis objevil. V některých periodikách vycházely emocionálněji laděné články, které přírodu líčily téměř ideální a to již i s odkazy na turistické zajímavosti, které byly doceněny až

⁶⁹ Jaromír Nečas (1894 – 1961) byl český sociálně-demokratický politik. Nejdříve na Podkarpatské Rusi působil jako tajemník guvernéra a od roku 1925 se stal poslancem Národního shromáždění. V letech 1935 – 1938 pracoval jako ministr sociální péče.

⁷⁰ Lidové noviny, leden 1920:NA, MZV-VA I, karton č. 1760.

ve 30. letech, kdy se turistika mezi Čechy rozmohla: „Útěk do lesů! V pravém slova smyslu je v republice československé možný snad jenom v této krajině. Les dotýká se samotné Dolhy. Jdeme kol literárního pramene úzkým údolím a vstupujeme do lesních stínů. (...) Stoupáme po úzké pěšince „birštajgu“, o naprostém tichu, místy přecházíme loučky. (...) Příroda je všude hrda tam, kam nezasáhla ničivá lidská ruka. (...) Viděli jsme toho dne kukátkem medvěda. Právě požíral maliny, s jemností a obratností, kterou by člověk tomu neohrabanému huňáči sotva dovedl přiřknout. (...) Byl večer, došli jsme k pastevcům. Nabídli nám mléka i sýra, zapískali nám na fujaru, vyprávěli nám o chudobě (dobytku), kašče (lese) a o medvědech. (...) Slunce vyšlo nádherné a osvětlilo nám svět. Vidíme celé Karpaty, od Tater, přes moře lesů u nohou, až do Sedmihradska, po pravici Polsko, po levici uherskou rovinu, Tiszu a Dunaj. Tu je to pravé místo pro turistiku.“⁷¹ V článku je vidět přílišná idealizace krajiny, preferuje se samota, klid a zážitek. Nedotčená příroda, kterou v Čechách již nenajdeme. Lidé jsou v celém textu popsáni jako poklidní, přátelští. Na druhé straně se v jiných žurnálech mohly najít popisy dosti drsných životních podmínek, které ukazovaly lid v naprosto opačném světle, než bukolické vyličení pasáků v minulé ukázce. „Již ve vzdálenosti několika kroků bylo cítiti ostrý zápach hnojůvky, která od baráček stéká zrovna na cestu. Nevěděli jsme, je-li to cesta nebo potok: spíše se to mohlo považovati za potok. (...) V celé horské vísce nedostali jsme koupit ani litr mléka, buď se nás báli, nebo skutečně neměli. (...) Divím se, jak tak mohou ti lidé žít a ještě více obdivuji jejich až příkladnou trpělivost. Jediné, co jim možno závidět, jest čistý horský vzduch a příroda, oplývající v době letní krásou horského kraje.“⁷² Ale i tento výňatek z listu Moravská Orlice, který byl přetisknut koncem roku 1920 ve večerníku Národ, uvádí, že příroda byla v létě okouzující.

Postupem času a s přibývajícím turistikou převládl malebný pohled na karpatskou krajinu. V novinách vycházely články, které vyzdvihovaly její klady. Občas se objevily i fotografie. Nejvýchodnější část republiky se dokonce nejen v českých denících, ale i v zahraničních, nazývala "Československá Kanada".

1.3 Školství - úřednictvo, církevní rozepře

V důsledku nelichotivých informací, které přinášel nejen tisk, ale i statistiky odborných článků, jež mapovaly vzdělanost lidu, začali na Podkarpatskou Rus proudit

⁷¹ Národní Politika, Feuilleton, říjen 1920: NA, MZV-VA I, karton č. 1762.

⁷² Národ, listopad 1920: Tamtéž

čeští úředníci. Ti se měli za úkol dočasně usadit v městech a vesnicích a zastoupit úřednické posty, které Rusíni nebyli s to zatím vykonávat. Převážně se jednalo o politiky, učitele, úředníky, četníky.

Na Podkarpatsku celkově chyběl systém školství. Přes 50 % obyvatelstva bylo úplně negramotných a ani nemělo kam se chodit vzdělávat. Začaly tedy rozsáhlé výstavby a opravy větších stavení, aby mohla vzniknout alespoň jedna třída ve větší vesnici pro třicet dětí. Žáčků do škol bylo mnoho, neboť každá Rusínka měla v průměru 4 – 5 dětí. Ne všechny se bohužel vlivem špatného zdravotnictví dožilo vyššího věku, ale i přes to byly vesnice obsypány potencionálními školáky.

Zprávy o postupném rozvíjení školství se objevovaly v novinách několikrát měsíčně. Pár informací o učitelích a jejich úspěších přinášel každý deník. Vybudování školského systému se považovalo za největší úspěch československé vlády na Podkarpatsku vůbec.

Ale ani tato činnost nešla jednoduše a nesla s sebou řadu problémů. Jedním z nich byl vyučovací jazyk a vůbec jazyk, který se měl stát oficiálním na všech úřadech. Spory a debaty se objevovaly v novinách nepřetržitě, a to až do konce 30. let. Všeobecně se hlásalo, že hlavním jazykem by měla být mateřština Rusínů, ale to nebylo právě tak určující. Mnoho z nich mluvilo maďarsky, jiní rusky, další zase svým vlastním dialektem. „*V otázce školní není tak jasno, má – li se vyučovati jazykem lidovým, rusínským, či jak velkorusové říkají, literárním jazykem ruským (myšlena tím velkoruština).*“⁷³ Shoda sice na školském sjezdu v Užhorodě v létě 1921 byla a téměř všichni učitelé se vyjádřili pro lidový jazyk, tedy rusínský, ale nepočítali s dalšími překážkami: „*Dosud však není žádných knih jazykem tímto sepsaných, není učitelů, kteří by jazyk ten dobře ovládali, není učebnic pro školy, a tak lze jen s největšími potížemi v práci postupovati.*“⁷⁴ A tak většina učitelů se sice snažila jazyk ten naučit, avšak jednodušší pro ně bylo vyučovat svým jazykem. Jeden český učitel J. Pešek si dokonce vymyslel svůj vlastní jazyk nazvaný čopeje. Podle pana Peška totiž rusínský jazyk neexistoval, a proto sepsal ke své výuce i slovník čopeje. Zbytek učitelstva však nebyl tak aktivní a učil spíše svým jazykem, tedy českým. Převážně k tomu tak docházelo v židovských školách. V denících se pak objevovaly i ospravedlňující články, na téma:

⁷³ Čas, leden 1921: Tamtéž

⁷⁴ Tribuna, leden 1922: Tamtéž

jak to, že se v Rusínsku učí česky? „*Některým předmětům bude však vyučováno rusky nebo česky, aby byl žákům usnadněn přístup k vědecké literatuře naší a ruské.*“⁷⁵ Argumenty proč českou školu s českým jazykem sílily a v roce 1925 se již v novinách psalo: „*Rodičové dobře vědí, že úroveň českých škol je vyšší než úroveň školy rusínské a že dobro jejich dětí vyžaduje češtiny jako jazyka státního a ve škole jazyka vyučovacího.*“⁷⁶ Debaty nad jazykem vyučovacím trvaly po celou dobu, po kterou čeští učitelé v Rusínsku působili. Že ještě stále nebylo v jazykové otázce jasno ani koncem 30. let dokazuje článek z dubna 1937 v Lidových novinách: „*Národnostní a jazykové spory mezi podkarpatskými Rusíny nemají konce. Zachvátily již všechna odvětví veřejného života, školství, církve, veřejnou správu a nakonec pronikly i do košického rozhlasu.*“⁷⁷ Množství jazyků, jimiž se vyučovalo v nových školách, které byly za dvacet let spojení Čechů, Slováků a Rusínů postaveny, byly následovné: čeština, slovenština, rusínština, ruština, polština, ukrajinština, maďarština, rumunština a jidiš.

Jinou otázkou byla docházka rusínských dětí do školy. Ze začátku nebyla moc valná. Málokterý rodič své dítě do školy poslal. Čeští učitelé byli dokonce vybídnuti, aby hlásili rodiče, kteří své děti odmítají do škol pouštět. Takovou sankcí mohl být například: „*...obec s podprůměrnou docházkou nedostane poukázek na rum.*“⁷⁸ Do Prahy se donášely i jiné zvěsti o chování dětí na Podkarpatsku. Výstrahou rusínským rodičům také byly například děti, které po nocích vysedávaly a hrály v hostincích a účastnily se tanečních zábav: „*Proti rodičům, kteří takové a podobné počínání dětí dopouštějí, buď zakročeno se vší přísností.*“⁷⁹

Poměry se časem ve školství však srovnaly a ve 30. letech bylo stále požadováno nových a nových škol, neboť třídy již nesplňovaly kapacity.

Noviny přinášely informace i o jednotlivých krajích a o vztazích českých úředníků s Rusíny. Občas se objevily srážky lidu s četnictvem, jindy zase vraždy několika četníků. Obecně bylo vidno, že práce českých pracovníků není na východě republiky jednoduchá. Často se opožďovaly mzdy. Někde se stávalo, že téměř půl roku nedostali výplatu. I učitelé psali články a posílali je do pražských novin, aby upozornili

⁷⁵ NA, MZV-VA I, karton č. 1763.

⁷⁶ NA, MZV-VA I, karton č. 1765.

⁷⁷ NA, MZV-VA I, karton č. 1771.

⁷⁸ NA, MZV-VA I, karton č. 1763.

⁷⁹ Tamtéž

na finanční problémy: „*Učitelstvo je rozechvěno hlavně proto, že nedostalo dosud 200% přídavek, jako ostatní úředníci a církevní činitelé.*“⁸⁰

Faktem bylo, že kromě Rudého práva a občasných kritik některých nezávislých novin (jednalo se převážně o individuální provinění jednotlivých úředníků) byla práce českého úřednictva v Podkarpatské Rusi chválena. Edvard Beneš úředníky povzbudil při návštěvě Podkarpatské Rusi: „*Ministerský předseda dr. Beneš praví, že by viděl nerad, aby úřednické poměry Podkarpatské Rusi byly posuzovány příliš černě. I když se uzná, že někteří jednotlivci nebyli zcela na svém místě, nutno konstatovati, že úřednictvo v celku vykonalo tu pravé divy.*“⁸¹ A pravdou to bylo. Školství a zdravotnictví, které nemělo v Podkarpatsku téměř žádných kořenů, se během několika let vysunulo na mnohem větší úroveň než dřív. Rapidně se snížila jak úmrtnost, tak negramotnost. Nemalou měrou se o to zasloužil i Červený kříž, který vedla Alice Masaryková a sama několikrát východní část republiky navštívila. Během působení českých učitelů vznikla i univerzita v Užhorodě a mnoho gymnázií ve větších městech.

Za českým úřednictvem stálo mnoho dobrého, co bylo často v novinách prezentováno. Bohužel od poloviny 20. let přicházely informace, které mohly znepokojovat každého, kdo o profesní dráze úředníka v Rusínsku jen trochu přemýšlel. Jednu z prvních alarmujících zpráv přinesl deník Venkov v březnu 1924: „*Nelze popřít, že postavení českého úředníka na podkarp. Rusi jest krajně nepříznivé a vyžaduje velikého sebezapření a velké energie. Český člověk vyrostl v jiném prostředí než domorodý obyvatel Podkarp. Rusi.*“⁸² Koncem 20. let se objevovaly v denních zprávách z Rusínska i výkřiky úřednictva, které prohlašovalo, že se chce vrátit a že už na Podkarpatsku nezůstane, avšak těchto hlasů bylo poskromnu a převažovaly informace, které prezentovaly výkony a pokroky právě díky českému úřednictvu. Ve 30. letech se hrdě v novinách psalo: „*Podkarpatské Rusi se rozbřesklo až po světové válce a osud tomu chtěl, že po půl století do osvobozené země vkročili zase čeští úředníci.*“⁸³ Úspěchů si všimla také zahraniční média, a tak mohlo Právo lidu v listopadu 1937 vytisknout z části přeložený článek anglických novin The Fortnightly⁸⁴, který pěl ódy na české úřednictvo a na velký pokrok země: „*Tu chválu naší práce na Podkarpatské Rusi*

⁸⁰ Tribuna, květen 1921:NA, MZV-VA I, karton č. 1762.

⁸¹ Tribuna, leden 1922:NA, MZV-VA I, karton č. 1763.

⁸² NA, MZV-VA I, karton č. 1765.

⁸³ Lidové noviny, prosinec 1937:NA, MZV-VA I, karton č. 1771.

⁸⁴ The Fortnightly Review byly britské levicově orientované noviny, které vycházely jednou za čtrnáct dní a přinášely recenze a pohledy na světová periodika. Noviny vycházely v letech 1865–1938.

nemůžeme dnes pro rozsáhlost otisknout, ale uvedeme aspoň, co říká autor o Podkarpatské Rusi před válkou a po ní.“⁸⁵

Bedlivý čtenář denních článků, které sdělovaly informace o úřednictvu na Podkarpatsku, se o jazyku země a vůbec, jak jsou lidé v Rusínsku vzdělávání, těžko dozvěděl zaručené informace. Možná ani ze směsice článků řešících stále stejný problém, ale vždy s jiným výsledkem, nemohl pochopit, jakou řečí by se v těch končinách domluvil. Každopádně se mohl dozvědět o mnohé záslužné činnosti, kterou tam Češi odvedli. Avšak musel si z některých reflexí uvědomovat, že státní úředníci, kteří dobrovolně odcestovali do vzdáleného kouta republiky, nemají život zrovna nejjednodušší. Strádají bez kultury, civilizovaného života v podmínkách, do kterých by se v české víscé pravděpodobně nedostali.

Církevní otázka byla poněkud složitější a udělat si představu o tom, jakého náboženského vyznání Rusíni byli, bylo složité. Velké procento Židů dokládalo výskyt židovství v dané oblasti. Ale s jakými jinými církvemi se setkávala Československá republika na svém východním okraji?

V Tribuně v srpnu 1920 vyšel článek s názvem Pravoslaví v Podkarpatské Rusi. Autor se domníval, že Rusíni se nejvíce než jakémukoliv náboženství přibližují pohanství a že jejich náboženské představy jsou skrze primitivní. Faktem však bylo, že na Podkarpatsku převažovala dvě náboženství, a to pravoslavné a uniatské⁸⁶. Obě tyto strany se těžko snášely a docházelo mezi nimi k častým potyčkám. Jak o kostel, tak vůbec o náboženský status vesnice.

Na Podkarpatsku žili i katolíci (a jiná náboženství), ale v tak malých počtech, že je obvykle novináři ani nezmiňovali.

Noviny o náboženství mnoho nepsaly. Většinou se o problému mezi dvěma hlavními směry rusínského vyznání zmínily, až když došlo k vážnějším neshodám. Takovou třeba byla šarvátka koncem roku 1920, kdy čeští četníci zasáhli proti třem zfanatizovaným pravoslavným občanům. Média se o incidentu zmínila, až když tuto

⁸⁵ NA, MZV-VA I, karton č. 1771.

⁸⁶ Z ruského uniat, odvozeného z unija, »jednota« (původně z lat. unus, »jeden«). Příslušníci východních církví, kteří si po východním schizmatu zachovali spojení s římskokatolickou církví, nebo se k ní později připojili. Výraz sám je sporný a zpočátku jej používali pravoslavní, kteří se ohrazovali proti dohodě mezi Rusíny (církev řeckokatolická) a katolickou církví (Brest-litevská unie z r.1596). www.iencyklopedie.cz – staženo dne 30.5.2013

událost zkritizoval dr. Kramář⁸⁷ ve svém projevu a osočil české úředníky ze strachu před pravoslavím. Největším sporem v novinách mezi uniáty a pravoslavnými v Podkarpatské Rusi byl konflikt o chrám. Pravoslavní se ve Velkých Lučkách rozhodli, že si vezmou chrám, který byl dříve řecko-katolický, a to se samozřejmě uniátům nelíbilo. Roztržka trvala několik let.

1.4 Společenské dění (kultura, turistika a Sokol)

V rámci přibližování Podkarpatské Rusi Čechům se některé noviny specializovaly i na představení nejlepších rusínských spisovatelů. Referovaly o kulturních akcích, časopisech a vůbec o umělecké stránce obyvatelstva nejvýchodnějšího koutu.

Jelikož Rusíni nebyli v roce 1919 zrovna vyspělým národem a jistá kulturní složka jim z velké části chyběla, v některých novinách se dokonce mluvilo o primitivním kulturním stavu. Doba, za kterou Češi působili na Podkarpatské Rusi, se většinou označovala za národní obrození Rusínského národa. Podpora lidového jazyka a finance, které na pořádání výstav a jiných kulturních akcí byly pro Podkarpatskou Rus vyhrazovány, dopřály tak plný rozvoj.

V únoru roku 1920 první hlasy rusínské volaly po kultuře. V Lidových novinách vyšel článek, v němž jeho pisatel vyzýval všechny umělce, aby obohatili Podkarpatskou Rus a byli jí oporou při jejím národním probuzení. Hned se začala hledat díla, která v minulosti o Podkaratsku vznikla. V Tribuně vyšel výňatek ze studie Josefa Dobrovského, přišly na řadu i zápisky a texty od Františka Palackého. Hlavním úkolem však bylo najít rusínské autory a umělce.

Žurnalisté převážně z Lidových novin, Tribuny, Československé republiky, Národní politiky a Národních listů začali hledat kulturní osobnosti mezi Rusíny, kteří tvořili v duchu svého lidu, a jejich díla se zachovala. Jako nejproduktivnější období po umělecké stránce bylo označeno 18. a 19. století. Tak píše autor Večerních Listů z dubna 1920: „*Kulturní stav Karpatských Rusů na konci XVIII. a na počátku XIX. století byl poměrně dosti příznivý: bylat' tehdy Karpatská Rus kolébkou mnohých mužů učených, kteří působili na univerzitách ve Lvově a v Pešti a povolávání byli na nově založené ústavy vzdělávací v Rusku.*“⁸⁸ Byli vzpomínáni a představováni různí umělci

⁸⁷ Dr. Kramář byl sám protestantské víry.

⁸⁸ NA, MZV-VA I, karton č. 1761.

z těch dob a hledaly se u nich zárodky literatury, která by se mohla stát pro Rusíny školní povinnou četbou. Takového autora pak našel univerzitní profesor dr. Jan Máchal⁸⁹, který tak přispěl do novin představením básníka a buditele Alexandra Duchnovyče⁹⁰ jako čilého a mnohostranného spisovatele, který pečoval o duševní osvětlení svého národa.

Knih o Podkarpatsku vycházelo velké množství. Každý odborník ve svém oboru chtěl udělat výzkum na zatím ne příliš probádaném území. Proto vycházely tituly o rostlinstvu, geologii nebo třeba o historii. Někdy dokonce i o všech odvětvích dohromady a noviny vždy o nejnovějších titulech informovaly. „*Mluvíme o Podkarpatské Rusi stále, neschází z denních rozhovorů, ale víme o ní velmi málo. Kniha přítomná přichází vhod. (...) Kniha bratří Drahných popisuje nejvýchodnější náš kraj po všech stránkách zeměpisně, národopisně, hospodářsky, politicky i sociálně.*“⁹¹ Odborné publikace z per českých znalců vycházely až do konce 30. let.

Úspěchy byly zaznamenány i na divadelní scéně. Vznikl v Užhorodu národní divadelní spolek Prosvěta, který začátkem ledna 1921 předvedl na novém jevišti Národního divadla představení od národního dramatika Mychajla Staryckého Oj nechody hrycju. (Mezi užhorodskými herci působil od začátku 20. let i herec Jaroslav Marvan) O rusínském divadle psaly převážně Čas a Československá republika.

Nedílnou součástí kulturního života byly také výstavy. Jednou z prvních takových byla výstava lidopisného umění v červnu roku 1922.: „*Tuto práci vykonávala po dva roky pí. Amálie Kožmínová a získala bohatý materiál neúpornou a obětavou prací po venkově podkarpatském. Zeměpisná společnost československá požádala pí. Kožmínovou o vyličení její práce v tomto málo známém koutě republiky. Svůj výklad doprovodí sběratelka řadou světelných obrazů, z nichž poznáme kraj i lid, poznáme také část materiálu, který vydá pí Kožmínová ve svém velkém, nákladném díle o Podkarpatské Rusi, jež vyjde v nejbližší době. Přednáška se koná v úterý o 6. hod. več. ve velké posluchárně přírodovědeckého ústavu Karlovy university na Albertově č. 6.*“⁹² Každý občan Prahy se tedy mohl přijít seznámit s kulturou podkarpatskou, anebo

⁸⁹ Dr. Jan Máchal (1855 – 1939) byl český slavista, literární historik, filolog a mytolog.

⁹⁰ Alexandr Duchnyčovič (1803 – 1865) byl řeckokatolický kněz, karpatoruský obrozenecký činitel, buditel, básník, spisovatel, novinář, vydavatel a historik. V roce 1847 sestavil a na vlastní náklady vydal první učebnice pro lidové školy.

⁹¹ NA, MZV-VA I, karton č. 1762.

⁹² NA, MZV-VA I, karton č. 1764.

posléze zakoupit knihu paní Kožmínové, která vyšla ještě toho roku. Přednášky o Podkarpatské Rusi na Karlově univerzitě a převážně v Karolinu nebyly ničím neobvyklým. Konaly se často a upoutávky na ně byly právě v novinách.

Výstav bylo konáno v Praze, stejně jako v Užhorodě, několik. Dalšími z nich byla Výstava umění a života v Podkarpatské Rusi v dubnu 1924 v Uměleckoprůmyslovém muzeu v Praze, nebo dvě výstavy v Užhorodu v červenci 1924: jedna byla školní výstavou o výsledcích a metodách výuky v Rusínsku a druhá o rusínském stavitelství a výtvarném umění. První živnostenská výstava na Podkarpatské Rusi se konala v srpnu 1927 a zúčastnilo se jí přes dvě stě vystavovatelů zboží. Poslední pak byla uskutečněna k 18. letému výročí připojení.

Lidová kultura⁹³ rusínská sama byla uměním. Ceněným kulturním dědictvím oblasti bylo košíkářství a šití krojů. Tyto dva artikly si zakupovali turisté z Čech pokaždé, když Podkarpatsko navštívili.

Návštěvy „Československé Kanady“ začaly během 20. let stoupat a ve 30. letech turistika propukla úplně. První výjezdy na Podkarpatsko byly čistě profesionální. Vyráželi tam vědci, novináři, politici, odborníci svého oboru na výpomoc, četníci. Postupně a hlavně díky propagaci ve veřejných sdělovacích prostředcích se obyčejní lidé začali o Podkarpatsko zajímat jako cíl svého výletu, turistického zážitku. Prvním větším zážitkovým zájezdem byl výjezd Sokolů v květnu 1921. Klub československých turistů Podkarpatské Rusi byl založen v Mukačově roku 1922. O významu turistiky média psala zajímavá pojednání. Nejvíce turistiku zdůrazňovala Tribuna, která své čtenáře k turistice často nabádala: „*Proto uvaž každý, kdo zamýšlíš o prázdninách hledati přírodní krásy za hranicemi, že v tvé vlasti je místo, kterého dosud neznáš a jehož krásy a svéráz vtisknou ti třeba hlubší dojem než cizina.*“⁹⁴

Na začátku 30. let již psaly noviny: „*Podle statistiky odboru Klubu čsl. turistů v Mukačevě, navštívilo v roce 1930 v zimní a letní sezóně Poloninu Boržavu na Podkarpatské Rusi celkem 653 turistů, z kteréhožto počtu připadá asi 15 procent na turisty zahraniční. Většinu letních turistů činí návštěvníci ze západních krajů*

⁹³ Lidovou kulturou myšlen ten stav ve vývoji člověčenstva, kdy primitivní divošský ráz lidského rodu byl překonán a lidská společnost počíná se utvářeti, organizovati.

⁹⁴ NA, MZV-VA I, karton č. 1765.

republiky.“⁹⁵Dále bylo v tomto textu upozorňováno na nedostatek ubytoven na horách. Autor kritizoval malé finance, které se do turistiky vkládaly. Turistika se však přece jen rozmohla, začaly se stavět horské chaty a na Podkarpatsko jezdily proudy až desetitisíce turistů jak z Československa, tak převážně i ze zahraničí.⁹⁶

K turistice přispěl i Sokol, který založil svou pobočku hned v listopadu roku 1919 v Užhorodě. České slovo podalo o prvním sokolském průvodu v srpnu 1920 několik reportáží. Rusínský lid však nejdříve k obci sokolské valné důvěry neměl, jak dokazuje tato reportáž: *„Za krásného nedělního rána po silnici, plné prachu, šinulo se za sebou asi 10 malých, nám v Čechách z cikánských výprav známých povozů. Na každém na otep slámy, anebo sena a na nichž tísnili se bratři a sestry z Užhorodu. Červené garibaldské košile tvořily průvod malebný – kdo zná místní poměry, nebude se diviti, že lid, který dosud sokolský kroj neviděl, pokládal je za bolševiky. (...) Lid vyrušen z nedělního klidu, vyjeven obdivoval neznámé hosty v krojích, dosud jemu neznámých. (...) Nejlepší tomu bylo napomenutí místního faráře k lidu – z kazatelny, aby nezáčastnil se této slavnosti. Vzbudil tím v lidu zvědavost, která byla silnější, než jeho kázání.“*⁹⁷ I přes původní nedůvěřivost se Sokol v Podkarpatsku rozmohl a další zprávy o obci sokolské již provázely informace o cvičících Rusínech, kteří v Sokole našli zalíbení, ačkoliv větší ohlas se objevil, jak psal článek Lidových novin z roku 1928, až koncem 20. let.

Čech měl mnoho možností poznat rusínskou kulturu, její zvyky a náležitosti mnohokrát. Buď ho mohla lákat některá z výstav či přednášek, které se v Praze konaly, anebo mohl podlehnout silnému volání turistiky, která byla v novinách hojně propagovaná. Záporných článků na turistiku jsem nenašla. Možná mohly Pražany zastrašit aktuality v denním tisku, které referovaly například o zbojníkovi Nikolu Šuhajovi, anebo některé zprávy Rudého práva o krveprolitích, ale výsledek propagace turistiky mohl být důkazem, že Češi strach překonali a tisíce jich východní část republiky osobně navštívili. Jejich obrázek o Podkarpatské Rusi mohl být i autentickým.

⁹⁵ Reforma, leden 1931: NA, MZV-VA I, karton č. 1767.

⁹⁶ SKALA, P.: Turistika na Podkarpatské Rusi v meziválečném období. Náš česko-rusínský kalendář 2000: Užhorod, 1999. s. 40-45.

⁹⁷ NA, MZV-VA I, karton č. 1760.

1.5 Hospodářství, zemědělství, průmysl

Co vůbec může český národ od Podkarpatské Rusi očekávat? Rozpočty a tabulky s financemi, které putovaly na Podkarpatsko, a kolik peněz z nově vzniklého státu Čechů, Slováků a Rusínů uveřejňovány v novinách každý půlrok. Rozdíly byly markantní. Nepoměr mezi částkami byl hluboký. Československá vláda vydala za dvacet let do svého východního koutu 5 miliard korun, ačkoliv v roce 1920 se počítalo se zhruba 60 miliony ročně (příjmy z Podkarpatské Rusi byly dvakrát menší). Co tedy mohla nabídnout Podkarpatská Rus? Proč investujeme do této země? Otázky, které si mohlo pokládat ne málo občanů Československé republiky. Odpověď mohli tito lidé najít v denním tisku.

Venkov, Rudé právo, Právo lidu, České slovo nebo Národní listy podávaly přehledy o hospodaření a zemědělství Podkarpatské Rusi několikrát měsíčně. První informace poukazyvaly na stav zemědělství vůbec. To bylo daleko za moderními stroji, které používali zemědělci v Čechách a na Moravě. Definice takového zemědělce byla napsána v listopadu 1919 v Českém slově: *„Ruské vesnice v Podkarpátí jsou velmi bídné a porovnáme-li život ruského sedláka se životem selského lidu ve vnitrozemí maloasijském, směle můžeme říci, že stojí kulturně tak asi na stejném stupni, jako horský lid pod Karpaty.“*⁹⁸

Aby Češi dopomohli Rusínům k vývoji po zemědělské stránce, nechali vypravit delegaci zástupců selského lidu do Čech, aby se podívali na novinky z hospodaření tam. Následně byli tito delegáti přijati Masarykem, Tusarem, Benešem a Švehlou, a pak se podívali i do redakce deníku Venkov, který s nimi udělal rozhovor.

Nevoli Rusínů k pozemkovým reformám, které plánovala československá vláda i na Podkarpatsku, mohli čtenáři tisku zaregistrovat mnohokrát. Zemědělci za podpory členů agrární strany, kteří jezdili na protesty zvýšit počet odpůrců, stávkovali mnohokrát.

V průmyslu na tom Rusíni nebyli o nic lépe. Národní listy o něm napsaly: *„Průmysl je málo vyvinutý, i dřevní průmysl nevelký, primitivní nábytkářství. Moderněji vypravena jest výroba dřevěného uhlí ve Svatjeon (Szolyva), kde vyrábí se též auton. Velká továrna na auton jest v Paličně. Obě továrny mají nedostatek uhlí, jehož nyní*

⁹⁸ NA, MZV-VA I, karton č. 1759.

*dostává se jim za kompensaci z uherských dolů (ze Salgo-Tarajna). Velké mlýny jsou v Užhorodě a v Munkáči. Jinak jest v celé krajině několik cihelen a lihovarů.*⁹⁹ Jak z tohoto článku a jemu mnoha podobných vyplývalo, vypadalo to s Rusínskem špatně. Dohady a výpočty do budoucna však ukazovaly pravý opak. Bohaté lesy byly předpokladem rozšíření dřevařského průmyslu. Existovaly dohady, že u Slatiny by měla být bohatá naftová ložiska a na několika místech i solné prameny. Jiné zdroje připojovaly pak ještě ložiska lignitu a Lidové noviny poukazovaly na hedvábí a skvělé víno. Z hlediska obchodního to pak bylo ideální místo. „*Ruská krajina bude mít pro nás dnes neocenitelný význam obchodní. Třeba jest uvážiti, že úzký pruh území hraničí tu na Maďarsku, Rumunsko, na Polsko a budeme asi míti společnou hranici s Ruskem aneb s jeho částí. Jest to přirozená průchodní země obchodu.*“¹⁰⁰

Do Zakarpatska byly vkládány velké naděje. To dokládaly články jak na začátku 20. let i na konci let 30. V srpnu 1927 vydal Venkov článek o budoucnosti podkarpatské země. Stále byla spatřována jako jednou velmi bohatá oblast, která bude mít bohatství ve svém průmyslu, dává levnou pracovní sílu a chová mnoho dobytka. Během přelomu 20. a 30. let se rozvinulo na východě i pivovarnictví a v novinách se objevovaly titulky: „Kde se pivo vaří, tam se dobře daří.“

Obrázek o průmyslu, zemědělství a hospodářství vůbec byl v denících ucelený a přetrval až do rozpadu Československé republiky roku 1938. Země byla celkově velmi zaostalá, ale skýtala bohatství, které mělo republice jednou mnohonásobně vrátit vše, co do ní vláda investovala.

1.6 Závěr novinářských zpráv

Informace, které běžný občan mohl z novin získat, obsahovaly téměř úplné spektrum života. Byly deníky, které se zajímaly o vše, co se na Podkarpatské Rusi dělo, a pak existovaly specializovaná periodika, která pouštěla do světa jen takové zprávy, kterými se chtěla zabývat a kterým rozuměla.

Jednalo-li se o politiku, musel se občan soustředit na svůj deník. Většinou prohradní a nezávislé deníky ukazovaly Podkarpatskou Rus v lepším politickém světle a snažily nacházet východiska ze svízelných situací. Levicovější a výrazně protihradní tisk ukazoval politické činy na východě v horším světle a uveřejňoval mnohé kritiky.

⁹⁹ NA, MZV-VA I, karton č. 1760.

¹⁰⁰ Tamtéž

Jednotné sdělení v této oblasti o Rusínsku nebylo, ale dá se z něj vyvodit jediné. Podkarpatská Rus s nevyspělými obyvateli, ovlivněna chudobou a nevzdělaností a s mnoha a mnoha malými stranami se převážně orientovala levicově.

Na ostatních odvětvích se noviny převážně shodovaly. Obrázek, který si každý čtenář tisku mohl o Podkarpatské Rusi udělat, byl následovný:

Lid byl chudý, ubohý, z více jak 50% úplně negramotný. Než byl spojen s republikou, vládlo tam utlačování Rusínů jak od Maďarů, tak od Židů, kterých byla 1/8 celkového počtu obyvatelstva. Krajina byla krásná, divoká, příroda nedotčená. Vesnice a města však zchudlá a nevábně vypadající. Kulturně byl lid velmi zaostalý. Náboženství bylo roztržité na uniáty, pravoslavné a židy. Neměli téměř škol a ani svůj oficiální jazyk. Literátů velmi málo. Zemědělství a hospodářství primitivní.

Příchod české inteligence a státního úřednictva vůbec lidu velmi prospěl, jak to hodnotily kromě Rudého práva všechny tiskoviny. Nevole a srážky s lidem sice občas probíhaly, ale celkově se stav Rusínů za dvacet let vylepšil, ačkoliv Češi to na východě neměli vůbec jednoduché. Působil zde i Červený kříž a obec Sokolská. Založen byl v Munkačevě i klub turistů, který zprostředkovával cesty Čechů na Podkarpatskou Rus.

Denně se objevila v nějakých novinách zpráva o Podkarpatské Rusi. Pokud člověk chtěl, měl dostatečné množství zdrojů o politice, lidech a jejich zemi, vývoji společnosti, hospodářství, zemědělství i průmyslu.

2. Literatura o Podkarpatské Rusi

V knize Viktora Budína Podkarpatská Rus očima Čechů lze najít kapitolu, kde je uveřejněn popis všech knih, které byly o Podkarpatské Rusi do doby vzniku Budínovy knihy sepsány.¹⁰¹ Cílem bakalářské práce je blíže seznámit s knihami, které vznikly v době první republiky a občanům prvního samostatného československého státu byly volně dostupné, a uvést je jako obrazy, které svým českým čtenářům odhalovaly zemi, jež většinou neviděli, ale byli její součástí. Nebudu tedy prezentovat knihy odborné, které byly zaměřeny na vědecká zkoumání popisovaly, např. rozbor půdy, ale díla, která mohla oslovit běžného člověka, taková, která upoutala svým příběhem, a díky němu vyličila čtenáři Podkarpatskou Rus všemi možnými literárními prostředky. Mým zájmem byla tedy beletrie vycházející od roku 1918 do roku 1938.

Jací byli autoři, kteří informovali svou beletrii čtenáře? Co bylo hlavními tématy jejich knih? Co popisovali a jak na Podkarpatskou Rus pohlíželi?

Ve 20. letech nevyšla žádná beletristická kniha s tématem Podkarpatské Rusi. To autoři zatím čerpali nápady a atmosféru nového zdroje pro jejich budoucí tvorbu. V mnohém je mohly ovlivnit i právě novinové články s různými událostmi a stavem obyvatelstva. Ve 30. letech vzniklo pak jedenáct knih, které byly dostupné běžnému městskému čtenáři.

Nejplodnějšími autory podkarpatského tématu byli jednoznačně Ivan Olbracht a Stanislav Kostka Neumann. Ti v této zemi působili delší čas, oba napsali jakési průvodce po Podkarpatské Rusi a sepsali i další prozaická, Neumann i poetická, díla ovlivněná právě výše zmíněnými motivy. Mezi další autory, kteří Podkarpatsku věnovali jedno nebo jediné své knižní dílo, byli: Jaroslav Durych, Jan Vrba, Karel Čapek a Jan Zatloukal. Každý z autorů, jak jsem již zmínila, v rusínské zemi pobyl. Ne každému se však ze začátku líbila, Jaroslav Durych k ní měl dokonce odpor. Svému příteli Otokaru Březinovi v březnu 1921 napsal, že: *„Přijímám to jako trest a pokání za své hříchy, neboť Užhorod jest trestem, dosti brutálním, pro všechny, kdož sem přijdou, a pro mne jest to trestem obzvláštním, neboť jest multiplikován odtržením od mé rodiny*

¹⁰¹ BUDÍN, Viktor. Podkarpatská Rus očima Čechů. Praha: Česká expedice, 1996.

*na dobu velice, velice neurčitou, temným, arestu podobným kvartýrem (v čemž nepřeháním, neboť jako lékař zdejší posádky navštěvují aspoň dvakrát týdně celý vojenských věznic pro zločince), a různými věcmi osobního zájmu.*¹⁰² Pro srovnání bych ráda uvedla, jak dlouhou a vůbec jakou formu zkušenosti s Podkarpatskou Rusí který z autorů měl:

Karel Čapek: _ke konci dvacátých let se jel podívat na Podkarpatsko jako turista. Cesta mu byla inspirací ke knize Hordubal, následně pak ovlivnila povídku O Juraji Čupovi.

Jaroslav Durych: působil v Podkarpatské Rusi jako vojenský lékař, konkrétně právě v Užhorodu, v letech 1921 – 1922.¹⁰³ Vydal krátkou reportážní knihu Duše Podkarpatské Rusi.

Stanislav Kostka Neumann: na Podkarpatskou Rus jel pracovně, placen Lidovými novinami projížděl celou Československou republiku a vydával tak články v cyklu novin Československá cesta. Během své výpravy pořádal také přednášky o dobové kulturní problematice a povinnosti psát cestopisné fejetony.¹⁰⁴ Jeho knihami o Rusínsku byly: turistický průvodce Československá cesta, průvodce po horách Encyány z Popa Ivana a básnická sbírka Bezedný rok.

Ivan Olbracht: pracoval ve 30. letech jako učitel v Koločavě. Sbíral tam materiál jak pro své knihy, tak i pro film, který roku 1933 právě v Koločavě natáčel. Inspiraci našel pro svůj román Nikola Šuhaj loupežník, povídkovou knihu Golet v údolí, turistické průvodce Země beze jména a Hory a staletí.

Jan Vrba: jel pod Karpaty pracovat na dva roky jako lesník. Sepsal tam povídku Duše na horách.

Jaroslav Zatloukal: navštívil Podkarpatsko jako turista. Cesta mu vynesla básnickou sbírku Vítr s polonin.

Moje práce s beletrií třicátých let 20. století o Podkarpatské Rusi se tedy rozděluje na díla prozaická a díla poetická. Chci ukázat, jakou politickou, sociální a kulturní

¹⁰² DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 35.

¹⁰³ DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 35.

¹⁰⁴ <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/dejiny/hcl/dcl4/10.pdf>

informaci o zemi a jejím lidu mohla ve své době díla přinášet a co také snad přinést chtěla. Jak mohla díla ovlivnit znalosti a obraz obyčejného Čecha o zemi, o které stále ještě mnoho nevěděl?

2.1 Próza: Politika v beletrii

Stejně jako v jednotlivých denících byly politické názory rozděleny dle periodika, které patřilo dané straně, tak i autoři své doby měli své politické názory, které prezentovali ve svých dílech. Většina spisovatelů, kteří psali knihy o Podkarpatsku, byla levicově orientována. Byly tedy i nálady většiny knih levicové, avšak nedá se říci, že by nějak zásadně vyjadřovaly protivládní názory. S. K. Neumann i Ivan Olbracht se stali zapálenými komunisty. Olbracht byl za své silně komunistické postoje dokonce dvakrát vězněn a Neumann byl spoluzakladatelem KSČ a proletářské poezie. Tudíž nebylo pochyb, že právě oni se stali kritiky vládních kroků v Podkarpatské Rusi.

Mnoho politiky nenajdeme v Čapkově díle, ani v díle Jana Vrbu. Ti psali svůj příběh o lidech nebo přírodě a politické názory do svých povídek nepromítali. Politické myšlenky a narážky se nejvíce projevují v próze a to zejména na úřednictvo a jeho praktiky na Podkarpatsku. Takové postoje lze najít hlavně v cestopise Stanislava Kostky Neumanna *Československá cesta* a následně v knize *Encyány s Popa Ivana*, která je jakýmsi přepisem reportáží z Podkarpatska měnících se v románový příběh.

Neumann nebyl spokojen se státním úřednictvem, které přijelo za československé vlády na Podkarpatsko tvořit vládní politiku. Doslova o nich psal: „*Téměř vždy se tu vyskytne*

nějaký český maloměšťák, který nás otráví. Není ani prostý, ani chytrý a z domýšlivosti na

*svou „vyšší kulturu“ mluví pitomosti nebo je arogantní.“¹⁰⁵ Ve druhé Neumannově knize *Encyány s Popa Ivana* se objevovaly ještě více kritické názory na české úřednictvo. Bylo to dáno tím, že již tuto knihu neplatily Lidové noviny: „*Zakarpatsko zůstalo přivtěleno k republice, ale za čtrnáct let vyvezla sem česká buržoasie kultury pramálo a povznesení ještě méně, zato rozhojnila tu vykořisťovatele, jimž země i lidé jsou vydány v plen.“¹⁰⁶**

¹⁰⁵ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Československá cesta*. Praha: Svoboda, 1952. s. 222.

¹⁰⁶ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Encyány s Popa Ivana*. Praha: Československý spisovatel, 1953. s. 72.

Neumann také nesouhlasil s pojmenováním nově připojené země. Jemu tento kraj připadal politicky spíše jako Zakarpatská Ukrajina. Za první republiky však tento název mohl být pro autora důvodem ke konfiskaci díla, a proto nazýval ve svých dílech zemi Karpatským Rusínkem.

Jak Neumann, tak Olbracht většinou kritizoval postoje českých úředníků v Podkarpatské Rusi. V téměř pohádkovém příběhu Nikolvy Šohaje loupežníka a v povídkových příbězích Golet v údolí, anebo románu Hory a staletí můžeme nalézt mnohé nespokojenosti se zavedeným československým režimem. Olbracht v posledním zmiňovaném díle přikládá Čechům dokonce kolonizační funkci. Přirovnává je k bývalým kolonizátorům - Maďarům. „*Čeští pánové kolonizují Podkarpatsko. Počešťují kraj vzdálený sta kilometrů od korunních zemí celou rozlohou Slovenska. A přitom není možno nevzpomenout na minulost Podkarpatska a kolonizační snahy jeho minulých pánů.*“¹⁰⁷

V Olbrachtových románech se většinou Češi objevují právě jako záporné postavy. V Nikolovi Šohajovi loupežníkovi to jsou čeští četníci, kteří pronásledují hrdinného loupežníka, který bohatým bere a chudým dává. V románu se četník Vlášek nechá podplatit Eržíkou. Ukazuje se tady česká podplatitelnost. Naproti tomu je popisována soudržnost celé vesnice Rusínů, kteří, ač jsou vyhladovováni četnictvem, svého druhu nevydají, ani za tučnou odměnu. Další z těchto státních úředníků, Svozil svede Nikolovi ženu. Příběh pak v podstatě obhájí Nikolovu vraždu, neboť svádět vdané ženy není hodno četníka a Nikola, jak román uvádí: „...*nikdy nikoho nezabil, leč v sebeobraně nebo ze spravedlivé msty.*“¹⁰⁸

V próze, která vycházela ve 30. letech 20. století, se Čech nesetkával s mnoha politickými názory, a pokud ano, byly to spíše konkrétní výtky na úřednictvo na Podkarpatsku. Autoři zapojovali do svých výkladů pro socialistické výkřiky, popisovali převážně dělnictvo a chudý lid, který jim byl politicky bližší.

2.2 Próza a Poezie: Lidé a krajina

Bližší mohli Češi podkarpatský lid poznat právě z beletrie. Převážně pak z cestopisných knih. Všichni autoři píšou o mnohonárodnostním prvku podkarpatské

¹⁰⁷ OLBRACHT, Ivan. Hory a staletí. Praha: Svoboda, 1950. s. 41.

¹⁰⁸ OLBRACHT, Ivan. Nikola Šohaj loupežník. Praha: Maťa, 2005. s. 11.

Rusi. Výčty bývaly vždy stejné. Velké množství židů, Maďaři, Rumuni, Poláci, Češi, Slováci a Rusíni, zřídka pak Ukrajinci a Rusové.

Rusíni žili hlavně na vesnicích a ve městech se převážně nezdržovali, jak dokládá Ivan Olbracht v knize *Hory a staletí*: „*Ve viditelném životě podkarpatské metropole Rusíny neuvidíte. Selský a pastevecký národ nemá co pohledávat ve městě, které se chystá stát velkým.*“¹⁰⁹ A Neumann ve svém díle *Československá cesta* uvádí stejný fakt: „*Přes den tu Rusína není možno vidět.*“¹¹⁰ I v Čapkově *Hordubalovi* se uvádí, že hlavní hrdina, Hordubal, žije v malé vesničce Krivá, nikoli ve velkém městě.

Rusín byl v knižní podobě věrný popisům z novin. Vždy chudý, zanedbaný, bez větší inteligence, žijící většinou v horách, ale šlo ho najít také v nížinách, ale ve stejně nuzných podmínkách. „*Zde žijí v stejné chudobě jako obyvatelé vesnic na horách. Je-li půda lepší, je jí málo; a dobytka je také méně.*“¹¹¹ Více se dozvědět z knih o skutečné povaze rusínského lidu jako takového nebylo možné. Díky knize Nikola Šuhaj loupežník si lidé mohli udělat obrázek bojovného lidu, který drží pospolu. V knize *Hordubal* je pak vidět jejich slabá stránka pro alkohol, „*Juraj se usmívá a otáčí sklenku v těžkých prstech. Není už Vasil, jako býval, ach, Pane na nebi, jak ten dovedl pít, až okna řinčela; ale přišel a poceloval – kamarád.(...) Opilý jde Hordubal měsíční nocí; opilý, neboť odvykl pálenice.*“¹¹² Povahu Hordubala jako typického Rusína autor přirovnává ke klidu hor, které Rusínsko obklopovaly, tj. klidného, většinou nic zvláště neřešícího člověka.

Neumann sám uvádí, že o lidu Rusínském toho moc při svých cestách nezjistil a poukazuje na to, že si jel do Karpat především odpočinout, což mohlo navazovat právě atmosféru klidu a míru, Rusína jako přírodního člověka, nepoznamenaného civilizací: „*Nevím toho mnoho o lidech na Rachovsku. Přijeli jsme sem, abychom si odpočinuli od civilisace v kapitalistickém vydání a seznámili se s jednou přírodou, nepříliš ještě dotčenou vykořisťováním...*“¹¹³ Ačkoliv ve své básnické sbírce *Bezedný rok*, kterou vydal v roce 1938, popsal Rusíny jako hlemýždě. Ne hanlivě jako pomalý národ, ale jako národ tichý, nevinný, který žije svým tempem:

*„Ale ten tichý tvoreček
sám postavil si domeček,*

¹⁰⁹ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Svoboda, 1950. s. 31.

¹¹⁰ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Československá cesta*. Praha: Svoboda, 1952. s. 113.

¹¹¹ OLBRACHT, Ivan. *Hory a staletí*. Praha: Svoboda, 1950. s. 34.

¹¹² ČAPEK, Karel. *Hordubal*. Praha: Academia, 2011. s. 30.

¹¹³ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Encyány s Popa Ivana*. Praha: Československý spisovatel, 1953. s. 71.

*pro sebe staví,
to svoje bydlo, ten svůj stan,
by neměl vrata dokořán,
když svět jde žravý.*¹¹⁴

Jiné to bylo s popisy Židů. O nich píší autoři často, ačkoliv jich bylo méně než Rusínů. Ti bohatí, kteří se zabývali obchodem, žili povětšinou ve městech a ti chudší a chudí obývali malé vesničky. Všechny knihy je líčily jako neúnavné vyjednavče, kteří stále chtěli někomu něco prodat či vyměnit a toho dotyčného nejlépe napálit k vlastnímu užitku. Což vedlo k domněnkám, že židé utlačují a obírají rusínský lid. Olbracht je popisoval jako zaostalé, žijící ještě hluboko v jedenáctém století. Sbírku tří povídek nazvanou *Golet v údolí* věnuje právě židovské otázce. Olbracht popisoval převážně jejich bídu a nesnadnost získat obživu při četnosti dětí v každé rodině (povídka *Zázrak s Julčou*). Poukazoval na jejich až slepé dodržování tradic (povídka *Událost v Mikve*) a neznalost pokroku, nepochopení moderní doby (povídka *O smutných očích Hany Karadžičové*).

*„Zatím, co doma otec, na věky zneuctěný, si nožem nařízl chlopni kabátu a trhl, a matka, která z hanby a studu před lidmi po celý život již nevyjde z ohrady domu a dvora, si u krku roztrhla roucho, a oba boši usedli na zemi, aby, plačíce nad smrtí nejmladší dcery, se modlili modlitbu za zesnulé, utkvívala Hanele pohledem na proudy sněhových mraků a její překrásné oči do sebe sály jejich smutek.“*¹¹⁵ Ukázka je z popisu chování židovské rodiny, když se jejich dcera rozhodne provdat i přes jejich zákaz za českého Žida, který se odklonil od židovské víry, což pro rodinu bylo nepochopitelné a představovalo zhanobení rodu a nutnost chovat se, jako by jejich dcera umřela.

Třetí výraznou národnostní skupinou, která byla v románech o Podkarpatské Rusi z 30. let častěji zmiňována, byli Maďaři. Čapek je ve svém díle demonstruje v postavě Štěpána Manyi, jakož to člověka divočejší povahy. Ten byl na konci Čapkova příběhu českými úřady obviněn z vraždy ubohého Hordubala, ač pravděpodobně neprávem. Kniha skončila pro čtenáře zamyšlením. Výklady závěru jsou mnohé, jedním z nich mohl být fakt, že smrt Hordubala zavinila jeho žena, navíc už u pravděpodobně mrtvého muže, jenž zemřel na svou nemoc ještě před vykonáním vraždy. Což při

¹¹⁴ NEUMANN, Stanislav Kostka. Bezedný rok. Praha: Svoboda, 1951. s. 59.

¹¹⁵ OLBRACHT, Ivan. *Golet v údolí*. Praha: Svoboda, 1947. s. 170.

hlubších významech Čapkova díla může být nástin toho, že Češi v době první republiky obviňovali Maďary ze zubožení rusínského lidu, ačkoliv možná lid ten si za svůj stav mohl sám.

Durych Maďary viděl v odlišném světle. Ve svém svědectví uvádí: „*Pak jsou tu nižší třídy, tvořící smutek Užhorodu. Do třetí náleží Maďaři. Ale jsou i lepší Maďaři, Maďaři láskyplní, pastýřští, betlémské. (...) Pak jsou Maďaři hulákaví, kteří pijí šampaňské a mají tlustá břicha. Pak jsou Maďarčky, které vyjádří maďarská slova na cikánské a rumunské melodie. (...) Ale mají ctihodnou vlastnost: udržují čistotu rasy a prý už leckterý přistěhovalec poznal jejich energii.*“¹¹⁶

Poslední nejvýraznější a neopomenutelnou skupinou byli cikáni. Většinou se v knihách objevují jako lidé žijící převážně po nocích, zpívající své písně a tančící na ně. Děti jsou pak popisovány spíše jako hemžící se hejno, které se, napodobujíc své rodiče, snaží vyžebrať alespoň nějakou drobnost, nejlépe cigarety. „*Těž přivádějí s sebou osmiletá až dvanáctiletá děvčata v dlouhých sukních po mámě, kluci hrají čardáš, děvčata tancují, usmívají se, dívají se při tanci na své bosé nohy a zvedají sukně. (...) Pouze tenkrát, vidí-li, že máte v ruce cigára, zastaví se: „Prosím vás, dejte mi bágo!“ Není možno odříci indické kněžně.*“¹¹⁷

Autoři se v otázce rozvrstvení národů žijících na Podkarpatské Rusi shodovali, popisy bývaly totožné, či velmi podobné. Anebo se o dané skupině nezmiňovali vůbec, což se však týká spíše románů. O povolání rusínských lidí mluvili většinou všeobecně. Rusíni pro ně byli zemědělci, dřevorubci a jen Neumann se Zatloukalem zmiňují jejich další profesi vorařů. Reportážní knihy pojímaly všechny vrstvy obyvatelstva oproti výpravným dílům, která postihovala jen vybraný úsek.

Ani jeden z autorů nehanobil přírodu. Naopak každý jí věnoval svůj obdiv. Některý spisovatel sepsal o přírodě několik kapitol, jiný jí věnoval alespoň pár odstavců. Všichni autoři však popisují většinou přírodu v době léta, neboť kromě Jana Vrbu a Ivana Olbrachta nikdo v zimě blízko hor nepobýval a ani tito dva tvůrci literatury neshledávali krajinný ráz v tomto období tak zajímavým, aby o něm napsali více popisných řádků. Proto se čtenář mohl dočíst pouze o letní, případně jarní kráse krajiny.

¹¹⁶ DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 22.

¹¹⁷ DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 19.

Příroda byla podávána jako panenská s divokými lesy, vysokými kopci. Nejvíce popisovanou částí byly Poloniny. A v žádném líčení nechyběl popis zvěře nevynechávající ani zmínky o medvědech. V poezii bylo samozřejmě více prostoru k popisu jednotlivých rostlin a zvířectva. Básně vycházející o Podkarpatsku byly převážně přírodní a reflexivní.

„Čím dále na východ – tíms půvabnější,
jak z klece pták si člověk letí z Čech,
čím dále na východ – tíms rozmilejší,
máš upřímné srdce, čistý dech,
pro těžkou hlavu naši vyšší mech.“¹¹⁸

Zajímavějšími pro čtenáře mohly být popisy měst, zejména hlavního města Užhorodu s porovnáním s Prahou a v porovnání s vesnicemi rusínskými. Durych, Neumann i Olbracht se shodovali v názoru, že hlavní město Podkarpatské Rusi bylo zahlceno mnoha protiklady. Snažilo se vyzírat více západoevropsky, ale stále v něm byl duch doby minulé, který nešlo potlačit. Neumann píše: „*Užhorod je podivuhodné město kontrastů. Sedíme v Prumově kavárně za moderními stoly, stolky, číšníci, servírované nápoje a pečiva, lahodná hudba reprodukováná nebo domácí jazz pražského původu, (...) Ale náhle slyším něco jiného. Corso už není corso. Je to cesta za humny, a z té cesty zvoní stará známá píseň, má zamilovaná, jednotvárná, velkodušná píseň; plechové zvonce skotu vracejícího se z pastvy.*“¹¹⁹

Názory spisovatelů se však rozcházejí v porovnání s Prahou. Olbracht definuje Užhorod jako Prahu v roce 1860. Neumann píše, že málokdo byl schopen po Praze vydržet v Užhorodu, ačkoliv to připisoval spíše snobství měšťáckých rodin, oproti tomu Durych píše, že užhorodské kavárny a večerní život je mnohem zajímavější v centru podkarpatské Rusi než v Praze: „... vzpomínal jsem na lesk kaváren užhorodských, řkouce jako ten baron v operetě. „Kvůli tomuhle jsme přijeli do Prahy? To jsme mohli zůstat v Užhorodě!““¹²⁰

Vesnice už však opět u všech autorů mají velmi podobný ráz, a to většinou špínu, chudobná stavení a poněkud nevalné vůně.

¹¹⁸ NEUMANN, Stanislav Kostka. Bezedný rok. Praha: Svoboda, 1951. s. 57.

¹¹⁹ NEUMANN, Stanislav Kostka. Československá cesta. Praha: Svoboda, 1952. s. 122.

¹²⁰ DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 16.

2.3 Próza: Školství a církev

O školských problémech se zmiňovala pouze díla reportážní. Nejvíce je komentoval Ivan Olbracht, což bylo z jeho profese učitele očekávatelné. Ale zmínka bylo spíše poskrovnu. Neumann vyzdvihoval cikánskou školu v Užhorodě, která byla jedinou východní školou pro tento národ. Olbracht upozorňoval, že by české školy na Podkarpatsku nebyly, kdyby do nich nechodili Židé: „*Židovských dětí nechodí do rusínských škol. Nýbrž do českých, které by bez nich nemohly existovat.*“¹²¹ A Durych se ke školství obracel v souvislosti s vysokou negramotností národa.

V souvislosti se školstvím většinou spisovatelé zmiňovali nejednotnost jazyka. Olbracht si ztěžoval na přílišné počesťování Rusínů. Nelíbil se mu vleklý spor s jazykovou otázkou rusínskou. Nejvíce ho popuzovaly četné nápisy v Užhorodě i Munkačevě převážně české a maďarské. Stejný postřeh přinesl ve svém díle i S. K. Neumann, který naznačoval počesťování obyvatelstva, ačkoliv ne tak negativně jako Olbracht. Naopak si pochvaloval, že často lidem rozuměl, tu potkal bývalého vojáka a tu zase rusínskou dívku v lese, která byla schopná mu rozumět a i vcelku česky odpovídat.

Autoři ke školství nepřikládali mnoho svých názorů, spíše konstatovali nastalou situaci a buď s ní nesouhlasili či souhlasili. Jazyková otázka byla podávána stejně jak v novinách, tak v knihách: stále nebylo rusínského ustáleného jazyka a učitelé učili tak, jak jim svědomí a vědomosti dovolili. Durych napsal: „*Jest třeba jim dát jejich slova. Životy, odkazy a kult světců jsou osou dějin. Český národ prý byl vzkříšen knihou. Hle, jakých knih je třeba tomuto národu!*“¹²²

Církevní otázka stejně jako jazyk nebyla nijak obsírněji rozvedena a čtenář se nedozvěděl mnoho nového než z novin. Snad jen o židovství a striktnějším dodržování tradice, než se dalo v tu dobu v Čechách, mohl nabýt informací z knih Ivana Olbrachta, který mezi Židy trávil na Podkarpatsku mnoho času, a tak o nich mnohé sepsal. Nejen v povídkách Golet v údolí, ale i ve svém cestopisu Země beze jména, tak i v reportážní knize Hory a staletí, kde jim věnoval celou kapitolu.

¹²¹ OLBRACHT, Ivan. Hory a staletí. Praha: Svoboda, 1950. s. 63.

¹²² DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993. s. 12.

Durych se domníval, že řecko-katolické náboženství je v Zakarpatsku ohroženo vlivem československého působení. Češi že je vnímají jako náboženství maďarské a snaží se jej proto vymítit.

Autoři beletristických knih ve 30. letech 20. století nepřinášeli čtenáři novější a podrobnější informace o školství a církvi, než novinové články. Spíše konstatovali téže a připojovali k daným tématům krátce svůj názor či svou obavu.

2.4 Próza: Společenské dění

Kultura se rozvíjela převážně ve velkých městech, o kulturních akcích na vesnicích nebylo v beletrii psáno. Ve městech převažovala, jak již bylo výše uvedeno, kultura kavárenská, kam zasahoval živel českých přistěhovalců. Dále kultura cikánská a židovská tvořila uliční ruch písněmi a tancem. O tom psaly opět spíše reportážní knihy.

Divadlo v Užhorodě nemělo dlouhého trvání, jak uváděl Olbracht: „*Ano, mívali Národní divadlo, už nemají. Skončilo putováním po vesnicích, kde se platilo vajíčky.*“¹²³ Fungovalo jen do roku 1929. Existovaly tak podle slov Neumanna drobné převážně židovské divadelní spolky, které hrávaly po večer na vesnicích. Neumann i Olbracht zmiňovali biografy v Užhorodě, kam putovaly filmy shlédnuté v Praze, těch ovšem bylo také poskrovnu.

O muzeích spisovatelé mluví jen spoře, žádné konkrétní informace o rozdělení muzeí a jejich obsahu nepodávali.

Pokud se však čtenář chtěl dozvědět z knih alespoň něco o kultuře lidové, která se projevovala převážně v pestrých krojích, musel být z knih Hory a staletí a Encyány z Popa Ivana či Československé cesty poněkud zklamán. Oba autoři poukazují na fakt, že lidová rusínská tvorba krojů a domácích příkrývek už není tak ryze rusínským zbožím. „*Třebaže lid na Podkarpatské Rusi žije v XIII. století nebo dnes dokonce v XI. století, jak říká Olbracht, ani ty jeho kožíšky nebývají už domácké výroby. Projdeš-li pozorně Rachov, najdeš tu několik židovských kožíšníků, prudký pach ovčí tě upozorní a kůžky sušené na plotech; odtud vycházejí ty vesty, obdivované naivními turistkami.*“¹²⁴

¹²³ OLBRACHT, Ivan. Hory a staletí. Praha: Svoboda, 1950. s. 31.

¹²⁴ NEUMANN, Stanislav Kostka. Encyány s Popa Ivana. Praha: Československý spisovatel, 1953. s. 19.

O turistice se již čtenář mohl v knihách dohledat více. Reportážní knihy byly tvořeny pro budoucí turisty. Olbracht bral svého průvodce hlavně poučně, Neumann pak ryze popisně a prakticky. U Neumanna se dalo v jednotlivých kapitolách převážně Československé cesty najít popis značek, které byly či nebyly v dané lokalitě dobře rozprostřeny, informoval i o vznikajících domech Klubu českých turistů, anebo o dobrých hostincích. Většinou popisoval hostince u nádraží a kvalitu jejich piva, vína někdy i jídla. Vhodnými informacemi pak byly popisy turistických chat, ve kterých bylo možné přespat.

2.5 Závěr literatury

Knihy o Podkarpatsku vycházely až ve 30. letech. Většinou se z nich čtenáři nedozvěděli mnoho o politice, školství či církvi. Povídkové a románové knihy ukazovaly čtenáři spíše fiktivní příběhy, avšak založené na faktech a poznání místního lidu. Reportážní knihy připravily dobře budoucí turisty či cestovatele na Podkarpatskou Rus. Knih vyšlo sice jen jedenáct, ale za to obsahovaly velké množství informací o východním koutu republiky.

V té době nebylo autora, který by napsal knihu týkající se Zakarpatska, aniž by je sám osobně nenavštívil. Všichni autoři byli místem poznamenáni. Nejvíce je oslovovala krajina, která působila divoce, a tak se výrazně lišila od českých lesů a hájů. V některých knihách hrála příroda nemalou roli, charakterizovala svou povahou i rys dané postavy, viz kniha Hordubal: Hordubal v kontrastu s jeho rivalem Štěpánem.

Druhým nejvýraznějším motivem beletrie byl sám lid. Často se objevovaly popisy a výčty zvyklostí, které se stejně jako krajina od českých mnoho lišily. Buď se v knize nalézal přímý protiklad například turisty ze západního kraje s obyvatelem vísky východu, anebo text popisoval běžný život obyvatele Podkarpatské Rusi, ať už to byl Rusín, Žid, Maďar nebo cikán.

Největší ohlas u čtenářstva však měla kniha Nikola Šuhaj loupežník od Ivana Olbrachta, musela být znovu a znovu vydávána. Její obsah a negativní vnímání četníků však vyvolalo pobouření u státní správy. Ta požadovala knihu stáhnout z prodeje. Odpůrci reagovali vydáním tzv. antišuhaje, kterého se rozhodli sepsat spolupracovníci jednoho z četnických časopisů, Gordon a Suchý. Jejich dílo pod názvem Sami, na východě republiky klid skutečně vyšlo, ale zapadlo a nevzbudilo větší pozornost. Podobně postupoval i R. Kryl, který uveřejňoval v roce 1935 reportáže v týdeníku

Pestrý týden. Úspěchu sice dosáhli, ale jen malého. Kniha se nakonec nesměla povolovat mládeži, dokud nevystuduje střední školu a dílo nesmělo být přeloženo do rusínského jazyka a v Podkarpatské Rusi vůbec prodáváno.¹²⁵ Knihy o Nikolovi Šuhajovi loupežníkovi však byly městskému, českému čtenáři běžně dostupné. Každý městský čtenář tedy měl přístup ke knihám, které pojednávaly či jen literárně představovaly Podkarpatskou Rus. Autorské pohledy v beletrii zaujímaly zejména levicové názory, které prezentovaly v dílech hlavně bídu, nemoci, vykořisťování, kolonizaci a počesťování českého lidu.

¹²⁵ Holub, O.: Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha 1983. s. 221.

3. Podkarpatská Rus ve filmu

Postupně více a více oblíbeným zdrojem informací, zábavy a poučení se stal film. I do Podkarpatské Rusi se začali sjíždět filmaři, aby zachytili zemi pod Karpatami v co nejrozmanitějších záběrech, kterými by ukázali ten pravý obraz, který ani slovy nelze postihnout.

Co tedy bylo možné zhlédnout v biografech první republiky o Podkarpatské Rusi? Jaké snímky o zemi beze jména vznikaly a mohly vyvrátit slova sepsaná politiky, novináři či profesionálními spisovateli? Byl to film, který sdělil městskému člověku, co je to chudá země na východě republiky? Největším zdrojem dokumentárních filmů pro mě byl pořad Hledání ztraceného času, ve kterém byly uveřejněny všechny snímky z Podkarpatské Rusi, které byly za první republiky Českoslováky natočeny.

Mezi hlavní skupinu filmů spadaly převážně snímky dokumentární. V době první republiky jich pravděpodobně nevzniklo více než pět. Stejně jako pro spisovatele, tak i pro kameru byla Rus pod Karpaty objevena až na přelomu 20. a 30. let a převážně právě v druhém období soužití Rusínů s Českoslováky.

Jako první snímek z této oblasti byl natočen film Jaro na Podkarpatské Rusi společností Elekta-Journal, která práci zadala filmaři Karlu Plickovi.

Druhým byl dokument Jaroslava Novotného, který jej sestavil pod Státním diapozitivním a filmovým ústavem. Jeho název byl Podkarpatská Rus a vešel do kin v listopadu roku 1930.

Třetím je film nazvaný Na Podkarpatské Rusi, jež mohli diváci kin spatřit roku 1932. Celý snímek natočilo studio Elekta-Journal pod taktovkou Karla Pečeného.

Dokumentem, který byl určen pro zahraniční diváky, se stal výtvar studia Union Film Adolfa Lehnera natočený roku 1936 kameramanem Josefem Rudolfem Zikou. Český název byl Podkarpatská Rus, v cizině byl prezentován pod názvem Karpathorussland.

Posledním dílem před koncem první republiky se stala Píseň o Podkarpatské Rusi. Film režiséra Jiřího Weisse, kameramana Václava Hanuše a skladatele Jiřího Srnky byl

dokončen roku 1937 a výrazně se odlišoval od předchozích dokumentů. Byl totiž namluven dramatickým přednesem Vladimíra Šmerala. U dokumentů o Podkarpatské Rusi bylo zvykem, že stopy podkreslovala hudba a snímky byly doplněny titulky či celými textovými vložkami, které popisovaly, co právě je divákovi promítáno. Kdežto Píseň o Podkarpatské Rusi provází sice po celou dobu hudba, ale také veršovaný text herecky zpracovaný.

Země na východě republiky se dočkala i celovečerního filmu. Tím se stal výtvar spisovatelů Ivana Olbrachta, Vladislava Vančury a Karla Nového Marijka Nevěrnice natočená v roce 1933 v Koločavě.

3.1 Dokumentární film

Všechna pisatelská činnost novinářů a posléze i knižních autorů popisovala svět, který Čechům nebyl převážně znám a o kterém se snad městští občané chtěli dozvědět více. Dokumentární film jim chtěl ukázat to, co denně čítali a slyšeli z vyprávění. Podkarpatskou Rus v pravém světle. Světlo bylo sice omezeno černobílou filmovou tvorbou, i přes to ale podávaly filmové snímky dostatečný obraz, který ukazoval českému lidu, jak doopravdy jejich východní „bratříček“ vypadá.

Jak jsem výše uvedla, dokumentární film nebyl mluvený. Až na snímek Píseň o Podkarpatské Rusi šlo vždy jen o hudební doprovod němých obrazů, které byly popisovány vkládanými texty. Politické názory lidu a českého úřednictva si kvůli absenci zvukového záznamu v tehdejších dokumentárním filmu nebylo možné vyslechnout. A přece lze ze snímků vypožorovat jakási vládní politika. Politika vnitřní i mezinárodní.

Ve dvou filmech, a to konkrétně ve filmu Karpathorussland a Na Podkarpatské Rusi, se objevují obrázky českých hraničních četníků, kteří si dobře rozuměli jak na severu s polskými, tak na východě s rumunskými hraničáři. V obou snímcích se objevují muži v rozličných uniformách smějící se buď do kamery, anebo mezi sebou roklující, ale taktéž s úsměvem. Hraniční přechod s Maďarskem se neobjevil v jediném filmu.

Nejvíce politicky motivovaným se může však zdát snímek Podkarpatská Rus režiséra Jaroslava Novotného. Ten ukazuje zemi rusínskou jako velmi se rozvíjející, již velmi prospívá sounáležitost s Československem. Film zahrnuje snímky zachycující

stavbu domů, silnic, řadu moderních továren. Neopomněl zachytit ani guvernéra východního koutu republiky Antonína Beskida či představitele řecko-katolické církve biskupa Petra Gebeje.¹²⁶

Velká část filmové pásy je věnována lidu a přírodě. První dokument z roku 1929 ukazuje lid v chudobném, horském obraze. Zabírá hory a Rusíny ztrhané prací. Děti v dokumentu pobíhaly jen ve lněných košíkách, bez bot, mezi kameny, či se choulily k matce v jakési pytlovině, aby se zahřály. Slavnostně oblečené Rusíny šlo zahlédnout jen zběžně. Lid velmi chudý a upracovaný předkládal i nejmladší snímek *Píseň o Podkarpatské Rusi*.

Zbylé tři filmy ukazovaly chudobu kraje, ale mnohem více času věnovaly obrazu lidu usměvavého, který v nejlepších krojích slavil například svatbu. Především byli zaznamenáni Huculové, kteří byli považováni za vyspělejší odnož Rusínů. Jejich kroje byly zdobenější a velmi propracované. Krojům je věnováno mnoho záběrů, zachycujících jak šat ženský, tak i mužský. Obrazy z těchto tří filmů pocházejí spíše z městského prostředí nebo bohatších vesnic.

Krajina zde byla zachycena idylicky. Obrazy tvořily převážně pásy hor, malebných údolí a klidných jezer. Divokou složkou přírody na Podkarpatsku byla prezentována řeka, která se valila z hor a unášela voraře pravděpodobně velmi nebezpečnou rychlostí.

Školství se dotkl pouze druhý snímek Jaroslava Novotného, kde byly zaznamenány nové výstavby školních budov. Jedinou školní třídou zobrazenou na filmových snímcích byla cikánská třída založená roku 1926 v Užhorodu. Děti ze školy odcházely spokojeny, avšak bylo v mysli diváka, zda jejich úsměvy patřily právě nabytým vědomostem po ukončení výuky, anebo stydlivosti nad přítomnou kamerou.

Obrazy věřících Rusínů procházely všemi filmovými dokumenty. Vložené titulky i samy uváděly, že rusínský lid je velmi zbožný. Tato zbožnost byla viděna při jakékoliv Rusínově činnosti. Když voraři vyráželi na cestu, několikrát se všichni pokřižovali. Lidé byli zachyceni, jak líbali svaté obrázky, kříže, klaněli se před svými

¹²⁶ Petr Gebej (1864 – 1931) byl významný řeckokatolický církevní činitel, rusínský politik. Roku 1922 byl jmenován generálním vikářem biskupství a dva roky poté se stal biskupem řeckokatolické diecéze.

chrámy. Dokument zobrazoval vícero významnějších kostelů, ať jakékoliv víry, ačkoliv synagoga se neobjevila v jediném snímku.

Nedílnou součástí filmů byly i obrazy hřbitovů. Hroby byly prosté, s dřevěnými nezdobnými kříži, většinou zarostlé trávou. Hřbitovy doprovázel text upozorňující, že země si za světové války prošla peklem a válečné následky jsou v podobě hrobů všude viděny.

Společenský život prezentovaly jen dva snímky, a to Karpathorussland a Na Podkarpatské Rusi. Ukazovaly divákovi rusínské poutě, svatby, církevní obřady s následným veselím. Víc se však divák o koloritu lidu nedozvěděl.

Jiné to bylo se zemědělstvím, hospodářstvím a průmyslem. Dokument Jaro na Podkarpatské Rusi představoval rusínské zemědělství jako velmi primitivní činnost – záběr obsahoval zemědělce, který oře s kravkou s chatrným dřevěným rádlím. Rusín byl v dokumentu zachycen hlavně jako pasák dobytka nebo dřevorubec. Hojně se dle záznamů choval dobytek a nejvíce se pěstovala vinná réva.

V dokumentu Podkarpatská Rus bylo možno vidět rozkvět průmyslu. Zpracovávání dřeva bylo zachyceno v chemické továrně měnící dřevo v aceton, dřevěný líh a octovou kyselinu. Lesnická práce byla nejlépe zaznamenána ve filmu Píseň o Podkarpatské Rusi. Divák si mohl prohlédnout i důl na kamennou sůl, jenž byl v té době jediným v celé republice.

Dokumentární filmy byly velmi krátké, průměrně trvaly deset minut, a zachycovaly jen zběžně denní život na Podkarpatské Rusi. Prezentovaly hlavně obyvatele a jejich krajinu. Zaznamenávaly města, práci a architekturu východního rázu. Divákovi neukázaly nové informace, které by se z beletrie či novin nedočetl, ale představily mu obraz východu, jenž patřil k Československé republice.

3.2 Hraný film – Marijka nevěrnice

Velký sen Vančurův, který se měl stát dalším jeho filmařským dílem, byla Marijka nevěrnice. Výborný a uznávaný český spisovatel se na námět povídky Ivana Olbrachta rozhodl s Karlem Novým a zmíněným autorem natočit film přímo na Podkarpatské Rusi. Cílem bylo vytvořit film s neherci. Zachytit opravdové obyvatele Koločavy, kde se film natáčel, kteří zahrají sami sebe. Žid bude ve filmu Židem, Rusín hlavní postavou rusínskou a Olbracht českým turistou. Možná právě avantgarda, která

v Čechách držela novou linii literární a umělecké tvorby vůbec, ovlivnila Vančuru k vytvoření takového díla.

To, co Olbracht kritizoval ve svých knihách, kritizoval i ve svém filmu. Češi, kteří ve filmu hráli, měli roli úřednickou, a to většinou jako přísní dozorcí při pracích v lese, kteří pohlíželi na Rusíny jako na nižší společenskou vrstvu.

Právě díky zahrnutí obyvatel Koločavy a jejího okolí do tvorby díla, mohl divák zhlédnout pravou chudobu a poměry na rusínských vesnicích. Rusín byl vykreslen opět v bídě svého života a jako velmi tvrdě pracující člověk. Hlavně riziko práce, jež byla velmi náročná a nebezpečná, bylo vykresleno při dřevorubectví. Na lesnické práce odchází i hlavní hrdina filmu Peter, aby si vydělal alespoň nějaké peníze. Během šichty probíhající ve filmu, která byla daleko od domova, dokonce některý z Rusínů nešťastnou náhodou umřel, což podtrhovalo hrozbu divoké přírody a rusínské dřevorubecké činnosti.

I Židé byli vykresleni stejně jako v Olbrachtově povídkovém příběhu Golet v údolí. Ve filmu se stále potulovaly po návsi, přemítali nad obchody a přemlouvali kde koho, aby jim něco prodal či od nich něco koupil. Jejich filmový obraz byl převážně obchodnický. Avšak při střetech s Maďary či Čechy se krčí a schovávají se se zcela očividným strachem jednou z možné jejich obchodní lichvařiny, anebo ze strachu z chování maďarských mužů, aby jim neponičili majetek či nezranili jejich ženy.

Maďarů a cikánů ve filmu mnoho nebylo. Maďaři se objevili pouze jednou v obchodě Žida, kde se chovali velmi sebevědomě a nadřazeně. Cikánské děti pobíhaly na začátku filmu na návsi v Koločavě, ale jinak jejich přítomnost ve filmu není žádná.

Příroda byla zachycena drsněji než v dokumentech. Byla prezentována jako velmi divoká, při bouřce se nebezpečně ohýbaly stromy, voda z horských potoků tekla velmi prudce, nezadržitelně. Z filmu šlo vysledovat boj člověka s přírodou, která obvykle a právě na Podkarpatské Rusi stojí vysoko nad člověkem.

Film se odehrával pouze v Koločavě a v lesích kus od vesnice. Nebylo možné zhlédnout a porovnat města s vesnicí. Bijícím do očí byla však nuznost místa, domy vypadaly spíš nevalně, dřevěné s doškovou či dřevěnou střechou. Film začíná požárem domu, který chytil od blesku za noční bouře a do rána shořel na popel.

Žádná pořádná cesta dědinou nevedla, osobní auto přijíždějící s turisty na začátku filmu mělo problém do vesnice vjet a navíc bylo přeplněno nejméně deseti cestujícími, což upozorňovalo na nedostatečnou dopravní situaci, možná i na přiliv turistů.

Školská otázka se ve filmu neřešila. Snímek dokládal skutečnost, že většina Rusínů byla ngramotných. Tato nevzdělanost byla prezentována v situaci, kdy matka hlavního hrdiny, Olena, chtěla zpravit svého syna o nevěře jeho ženy Marijky. Olena musela tedy jít do školy a poprosit nějaké dítě, aby jí dopis sepsalo. To neohrabaně pár vět sesmolilo a předalo papír zpět postarší ženě. Ta jej poslala po nějakém muži svému synu do lesa, kde vydělával na živobytí. Peter si však dopis přečíst nemohl, neboť neuměl číst, a tak musel jít za Čechem, svým nadřízeným, který mu zprávu přečetl.

Jazyk celého snímku byl nejednoznačný stejně jako jazyková situace na Podkarpatské Rusi. Židé mluví hebrejsky nebo německy, Rusíni snad rusínsky či rusky, občas bylo možné zaslechnout český výraz či dokonce celou větu. Jazyková roztržičnost byla v tomto případě výborně zaznamenána.

Církevních rozdílů se film nedotkl vůbec, stejně jako kulturního života, o kterém se z tohoto celovečerního filmu nemohl český divák dozvědět nic.

Turistika na Podkarpatské Rusi byla ve filmu prezentována pouze jediným českým turistou, samotným Ivanem Olbrachtem, který na začátku přijíždí do Koločavy a hledá hospodu (ve scénáři, který Olbracht původně sepsal, bylo turistickou chatu¹²⁷), která však v Koločavě chybí.

Z hospodářství, zemědělství a průmyslu bylo možné zachytit pouze dřevařství: dřevorubci v lese a následné opracování dřeva, a stavitelství, jež bylo zaznamenáno ve stavbě nového domu, na místo shořelého.

Ačkoliv má být hraný celovečerní film převážně příběhem o nevěře vdané ženy a o trestu, jenž její muž vykoná na Marijčině milenci, byl to, ač ne asi záměrně, snímek dokládající pravé poměry na Podkarpatské Rusi, obraz více méně reálného dění a běžného života na východě republiky.

¹²⁷ Rukopisný scénář se stal textovým podkladem obrazové publikace *Marijka nevěrnice*, Praha, 1982.

3.3 Filmový konec

Film nebyl přelomový ani důležitý pro sdělení o životě na Podkarpatské Rusi, ale doplňoval psaný text, ukazoval skutečný obraz a mohl tak předvést realitu života Podkarpatské Rusi, jež dle periodik a literatury mohla jen potvrzovat představy, které si obyčejní lidé mohli o této části republiky udělat. Převážně to byl dokumentární film, který se snažil divákovi ukázat život a krajinu obyvatel východního cípu republiky. Ve zkratce představit významné obrazy Podkarpatska, které ukazovaly domy, kostely, továrny, ale i společenské poměry a společenské akce.

Politika byla ve snímcích upozaděna, ačkoliv mohla mít vliv na výsledný úsudek diváka o stavu věcí Podkarpatské Rusi. Pokud tedy se v dokumentech politické téma objevilo, mohlo být vykládáno především kladně. Jinak tomu snad mohlo být u celovečerního filmu, avšak poměr politických témat byl k celkovému obsahu snímku naprosto zanedbatelný.

Z filmových obrazů si divák mohl utvořit obrázek především o lidech, stejně představených jako v novinách a literatuře: chudého, tvrdě pracujícího, po staletí utlačovaného, avšak zbožného, dodržujícího své tradice.

Dokumenty byly přístupné a mohl je zhlédnout kdokoli, kdo se o Podkarpatskou Rus zajímal. Celovečerní film Marijka nevěrnice, ač byl stejně dostupný jako film dokumentární, pravděpodobně mnoho lidí ve 30. letech 20. století nevidělo. Tento snímek nesklidil žádný velký úspěch a byl dokonce označen v kritikách jako propadák. Buď za to mohl ne příliš zajímavý příběh, nebo jazyková zmatenost, kvůli níž nelze přesně rozumět ději filmu. Kritici většinou uváděli, že film se naprosto vymykal běžnému optimisticky laděnému českému filmu a vytvářel zmatený příběh. Někteří kritici, jako byli Josef Trojan či F. X. Šalda, se ho však zastávali. Například kritik Karel Smrž o Marijce nevěrnici napsal: *„Úkol, který si vytkli tři čeští spisovatelé – vytvořit pravdivý, dramaticky hutný a účinný film bez profesionálních herců a v prostředí využívaném filmem doposud jen ojediněle a jako prostá kulisa, nebyl snadný. Nelze říci, že by spolupráce těchto tří autorů dala vzniknout dokonalému umělecky průbojnému filmu. Ale važme si odvahy zamítnout líbivý průměr, koketující s problematikými zálibami a vkusem obecnstva, važme si poctivé snahy dát tomuto úseku pravdivého*

syrového života dramatickou formou prostředky ryze filmovými.“¹²⁸

¹²⁸ Rozpravy Aventina, ročník 1933-1934: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RozAvn/9.1933-1934/11/98.png> _ staženo dne 7.6.2013

Závěr

Být obyčejným člověkem v období první Československé republiky, mohla bych se o zemi, která byla na východě k republice připojena, dozvědět v případě zájmu poměrně mnoho informací. Největším zdrojem byly právě noviny (deníky, časopisy). Zprávy o Podkarpatské Rusi se v nich objevovaly téměř denně. Bylo možné najít krátké úsečné zprávy, úvahové či kritické články, ale i delší zajímavé reportáže či polemiky.

Samozřejmě ne každé noviny se zajímaly o všechny události a jejich politické názory vycházely z jejich samotné podstaty, tj. politického či jiného zaměření nebo názorů majitele tiskoviny. Na příklad deník Venkov podával především informace o hospodářské situaci Podkarpatské Rusi, o politice agrární strany a jen okrajově se zabýval běžnými záznamy o aktuálních informacích. Naproti tomu pak Rudé právo informovalo převážně o politických poměrech a vyzdvihovalo všechny negativněji laděné události. Čtenáři nezávislých deníků jako byly Lidové noviny, Tribuna nebo třeba i Československá republika, mívali většinou ucelenější a pestřejší obraz o jakémkoliv průběhu událostí.

Noviny shromažďovaly informace, předjímalý a připravovaly půdu pro spisovatele, kteří pak ve třicátých letech vydávali beletristickou tvorbu. Témata, která jednotlivé deníky řešily ve svých článcích, pak byla většinou předobrazem příběhů, které byly v beletrii publikovány. Například kniha Nikola Šohaj loupežník čerpala námět z opravdových událostí v Koločavě. Několik deníků psalo začátkem dvacátých let o loupežníkovi, který se snažil stát novým Babinským, unikl četnictvu a zdál se být nepolapitelným. Ivan Olbracht pak přijel na místo, kde novodobý loupežník působil ve 30. letech a po svědectví koločavských obyvatel a projití soudních spisů, sepsal téměř pohádkový příběh o nezastřelitelném zbojníkovi.

Literatura podávala hlubší, avšak osobněji zkreslené informace. Nejvíce informací přinášely především reportážní knihy, které obsahovaly podrobnější popisy lidu, krajiny a hlavně historických reálií a turistických pouček. Knihy tak přibližovaly čtenářům lidskou stránku východní země a vtahovaly je do divoké krajiny, jež v Čechách už nebyla k nalezení.

Film již pak jen dotvářel popisovaný obraz a činil ho tak reálnější. Doložil filmovými obrazy vyprávění a popisy Podkarpatské Rusi, vyjevil popsané ve skutečných obrysech.

Podkarpatská Rus byla samozřejmě přibližována českým měšťanům i v jiných formách. Od roku 1923 začal vysílat rozhlas, který během třicátých let také uskutečnil výjezdy do země beze jména a snažil se ji vykreslit do nejmenších detailů. Ani hudební skladatelé a zpěváci nezaostávali s podkarpatským tématem. Báseň Jaroslava Zatloukala Žalm země Podkarpatské zhudebnil jako kantátu Eugen Suchoň v roce 1938. Vznikaly i lidovější písně. Zpěvákem písně Verchovina, Verchovina, pojednávající o životě Rusínů na podkarpatské vrchovině, byl oblíbený herec, režisér a právě i zpěvák František Křištof Veselý.

Poslední dvě témata však byla pro mou bakalářskou práci již velmi rozsáhlá, a proto jsem je do své práce již nezahrnula.

Z informací, obrazu Podkarpatské Rusi, které jsem měla možnost poskládat a nastudovat, je zřejmé, že první republika investovala do lidu i země daleko na východě mnoho finančních i lidských zdrojů. Z dnešního pohledu se zdá, že toto úsilí nebylo ke škodě všech tří národů (Čechů, Slováků i Rusínů) možné dokončit.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny:

NA v Praze, Výstřižkový archiv ministerstva zahraničních věcí, MZV-VA I kartony 1759 – 1772.

Dobová literatura:

BENEŠ, Edvard. Podkarpatsko a jeho vztah k Československu. Praha: Česká expedice, 1996.

ČAPEK, Karel. Hordubal. Praha: Academia, 2011.

DURYCH, Jaroslav. Duše Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1993.

KROFTA, Kamil. Podkarpatská Rus a Československo. Praha: Česká expedice, 1995.

LEV, Vojtěch. Brána na východ. Praha: Tiskový výbor československé sociálně demokratické strany dělnické, 1920. s. 55.

NEUMANN, Stanislav Kostka. Bezedný rok. Praha: Svoboda, 1951.

NEUMANN, Stanislav Kostka. Encyány s Popa Ivana. Praha: Československý spisovatel, 1953.

NEUMANN, Stanislav Kostka. Československá cesta. Praha: Svoboda, 1952.

OLBRACHT, Ivan. Golet v údolí. Praha: Svoboda, 1947

OLBRACHT, Ivan. Hory a staletí. Praha: Svoboda, 1950.

OLBRACHT, Ivan. Nikola Šohaj loupežník. Praha: Maťa, 2005.

OLBRACHT, Ivan. Země beze jména: Reportáže z Podkarpatska. Praha: Otto Girgal, 1932.

ŠOLLE, Zdeněk (uspořádal). Vzájemná neoficiální korespondence T. G. Masaryka s E. Benešem z doby pařížských mírových jednání. Praha: Archiv AV ČR, 1994. I díl.

VRBA, Jan. Duše na horách. Praha: J. Otto, 1931.

ZATLOUKAL, Jaroslav. Vitr s polonin. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi v nakladatelství Česká expedice, 2000.

Odborná literatura:

- BALCAR, Miroslav (uspořádal). Vznik ČSR 1918 a Podkarpatská Rus (Sborník z mezinárodní konference v Praze). Praha: Česká expedice, 1999.
- BARTOŠEK, Luboš. Náš film: Kapitoly z dějin (1896 – 1945). Praha: Mladá fronta, 1985.
- BUDÍN, Viktor. Podkarpatská Rus očima Čechů. Praha: Česká expedice, 1996.
- DROZD, Jan. Dlouhá noc. Praha: Československý spisovatel, 1968.
- HAVRÁNEK, Jan. Podkarpatská Rus roku 1923 očima českých i místních znalců. In: Mezietské dialogy. Praha: Karolinum, 1996.
- HOLUB, O. Věc: Loupežník Nikola Šuhaj. Praha: Československý spisovatel, 1983.
- HOŘEC, Jaromír. Dokumenty o Podkarpatské Rusi. Praha: Česká expedice, 1997.
- KOENIGSMARK, Alex. Cesta sekčního šéfa k moři. Praha: Československý spisovatel, 1989.
- KOMÁREK, Julius. Lovy v Karpatech. Praha: Mír, 1975.
- POLÁŠEK, Ladislav. Společný stát Rusínů a Čechoslováků (1919-1939). Praha: Klub Slovanské unie, 2001.
- POP, Ivan. Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha: Libri, 2005.
- POP, Ivan. Podkarpatská Rus: osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha: Libri, 2008.
- POP, Ivan. Stručná historie státu: Podkarpatská Rus. Praha: Libri, 1995.
- ŠVORC, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918-1946. [Ze slovenštiny přel.]: Ottomanský, Miroslav. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- VŠETEČKA, František: Co S. K. Neumann nemohl tušit. In: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus. (Sborník z mezinárodní konference v Praze). Praha: Česká expedice, 1999.
- VOTRUBA, Adam. Obraz zbojníka v ústním podání. In: Obraz druhého v historické perspektivě. 2. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti. Praha: Karolinum, 2003.

Internetové odkazy:

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RozAvn/9.1933-1934/11/98.png>

www.molody.rusyny.org.

www.abudehur.wz.cz/media/Vecera11.doc

http://www.capek-karel-pamatnik.cz/vismo/dokumenty2.asp?id_org=200013&id=14311
www.iencyklopedie.cz

Seznam příloh

Příloha 1: Kreslený obraz guvernéra Beskida
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 2: Kreslený obraz viceguvernéra Rozsypala
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 3: Vyobrazení vedoucích představitelů Podkarpatské Rusi
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 4: Vyobrazení vedoucích představitelů Podkarpatské Rusi
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 5: Rusínská žena se svými dětmi
(NA, MZV-VA I karton 1767)

Příloha 6: Podkarpatská krajina
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 7: Huculové v národním kroji
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 8: Rusínští židé
(NA, MZV-VA I karton 1766)

Příloha 9: Cikánská třída v Užhorodě, jediná svého druhu na východě Evropy
(NA, MZV-VA I karton 1767)

Příloha 10: Obrázek z výuky, možno vidět tabuli a vybavení třídy
(NA, MZV-VA I karton 1767)

Příloha 11: Jeden z lepších pravoslavných kostelů na Podkarpatské Rusi (je na půl zděný, většina kostelů byla pouze dřevěných)
(NA, MZV-VA I karton 1771)

Příloha 12: Kresba typického kostela s hřbitovem (NA, MZV-VA I karton 1766)

Příloha 13: Fotka zachycující lidové slavnosti, je možné vidět Rusíny v lidových krojích
(NA, MZV-VA I karton 1771)

Příloha 14: Fotografie státní sýrárny
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 15: Vnitřek sýrárny
(NA, MZV-VA I karton 1765)

Příloha 16: Reklama v dobových novinách
(NA, MZV-VA I karta 1765)

Příloha 17: Další z novinových reklam
(NA, MZV-VA I karta 1765)

Příloha 18: Fotografie zavražděného Nikoly Šuhaje a jeho bratra z osobního archivu obyvatele vesnice Koločava. Takto zůstaly mrtvoly ležet několik měsíců, než jim byl vykopán hrob vzdálený vesnickému hřbitovu.

(<http://www.national-geographic.cz/detail/zahada-nikoly-suhaje-kde-se-vzal-hrob-slavneho-loupeznika-12978/> _ staženo 10. 6. 2013)

Příloha 19: Fotografie z natáčení filmu Marijka nevěrnice

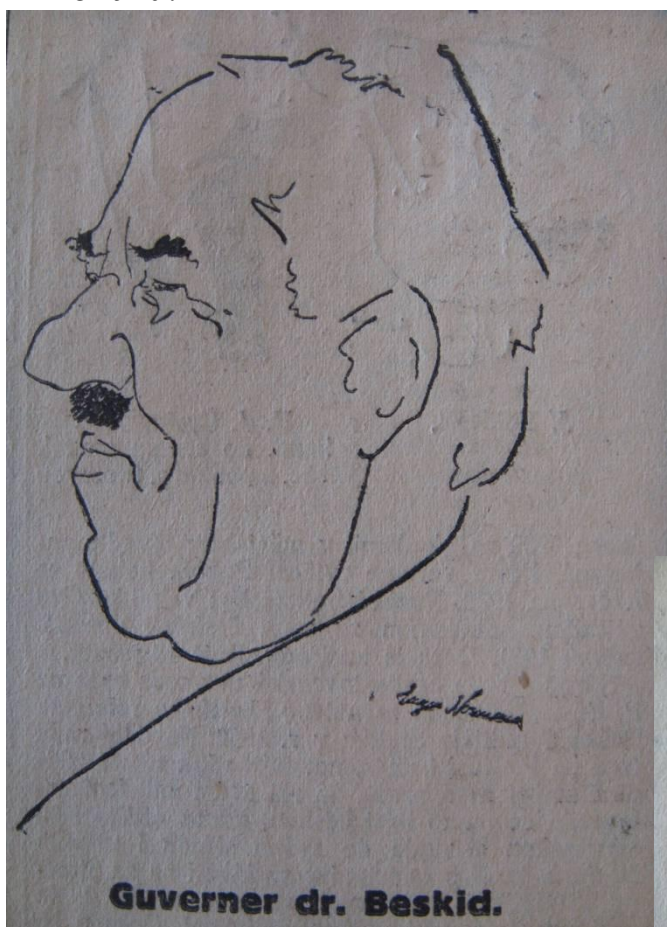
(http://kultura.idnes.cz/nejlepsi-restaurovany-film-na-dvd-pochazi-z-ceska-a-je-o-nevere-pb2-/filmvideo.aspx?c=A100726_163639_filmvideo_tt _ staženo 10. 6. 2013)

Příloha 20: Mapa první republiky s vyznačenými železničními trasami

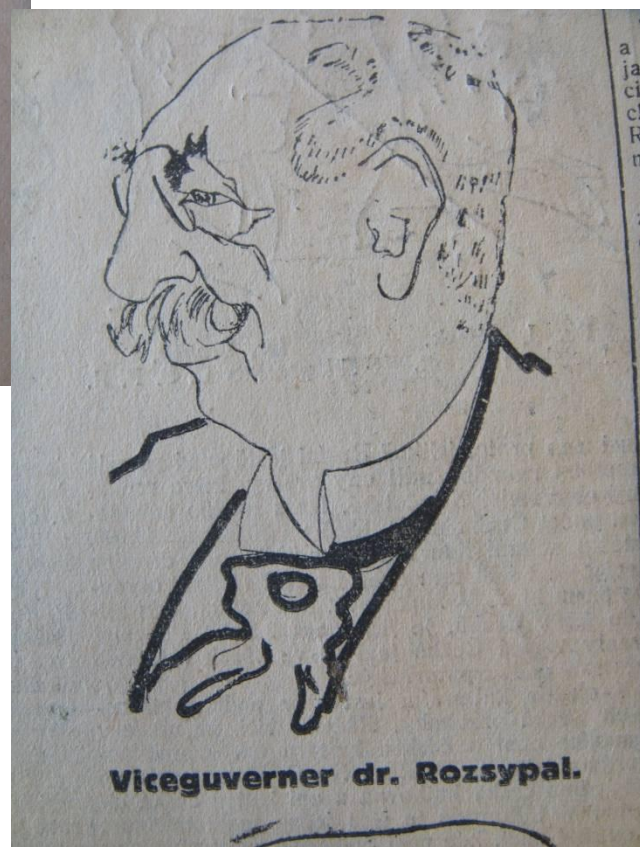
(<http://amo.ostrava.cz/cs/vystavy/vystava-mapy-v-promenach-casu/mapa-cesko-slovenske-republiky-1938>)

Přílohy

Politika:

Příloha 1: Kreslený obraz guvernéra Beskida (nahore)

Příloha 2: Kreslený obraz viceguvernéra Rozsypala (vpravo)

Příloha 3: Vyobrazení vedoucích představitelů Podkarpatské Rusi

Příloha 4: Vyobrazení vedoucích představitelů Podkarpatské Rusi

Lidé a krajina:

Příloha 5: Rusínská žena se svými dětmi (nahore) Příloha 6: Podkarpatská krajina (dole)

Příloha 7: Huculové v národním kroji

Příloha 8: Rusínští židé

Školství:

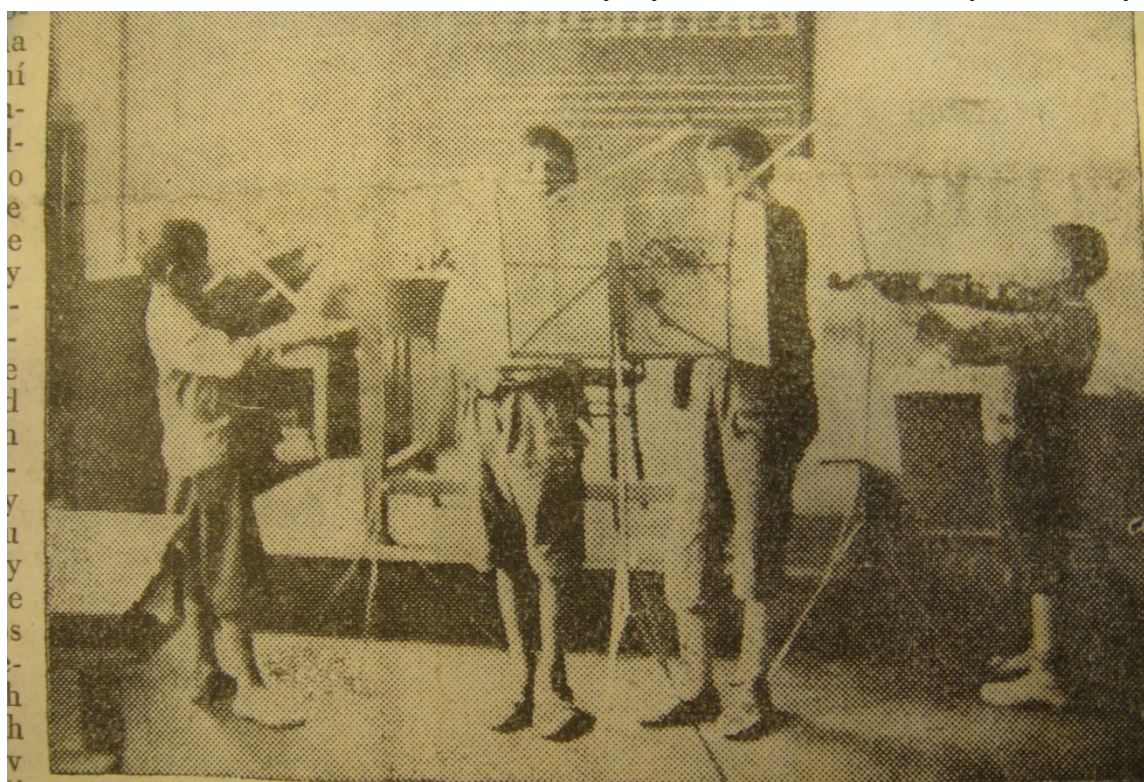
y o přiklady. V Užhorodě byly pod- tím vdečnější, ponevadž užhorodští cikani
vota cikánského. V Užhorodě byly pod- tím vdečnější, ponevadž užhorodští cikani
nky potud snazší, že šlo o lidi usedlé, sami začínají se zajímat o svůj vzestup.

Letošní cikánská třída.

Příloha 9: Cikánská třída v Užhorodě, jediná svého druhu na východě Evropy

Příloha 10: Obrázek z výuky, možno vidět tabuli a vybavení třídy

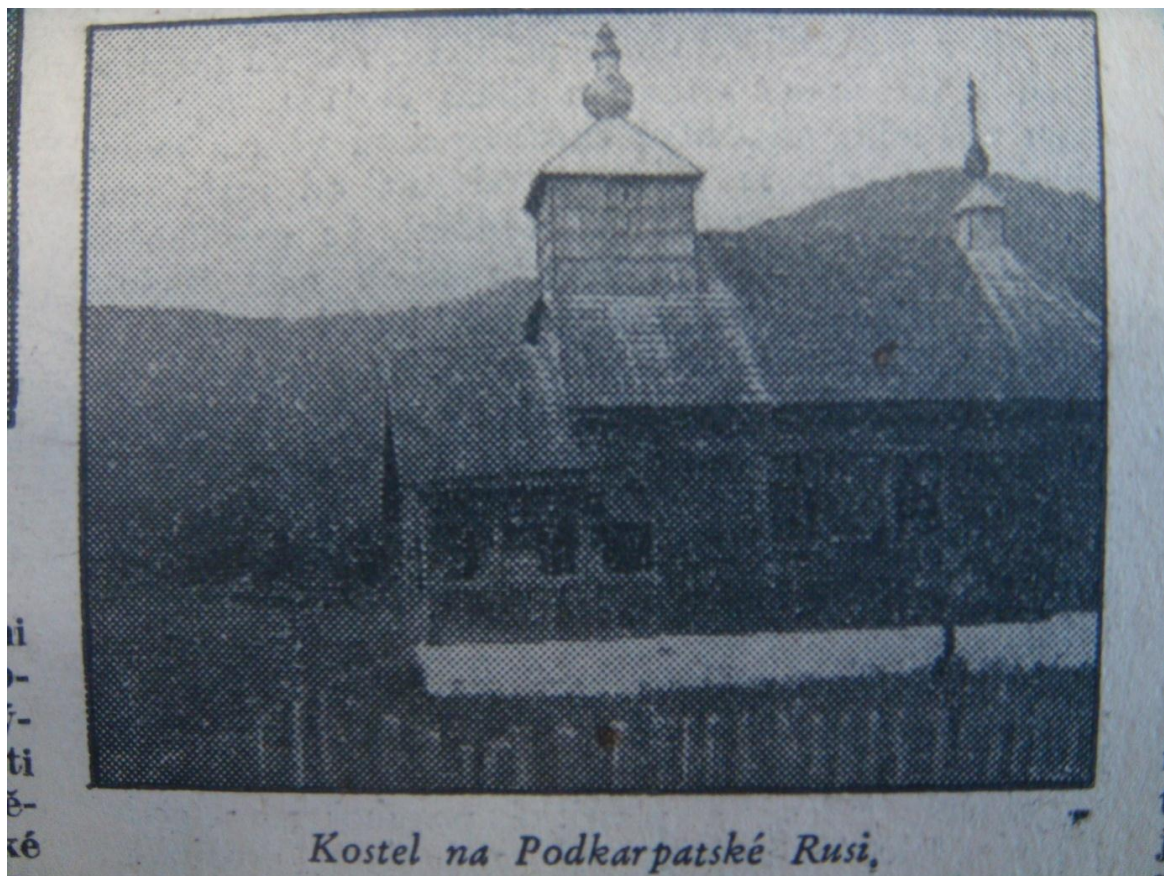

Hodina hudby v cikánské škole.

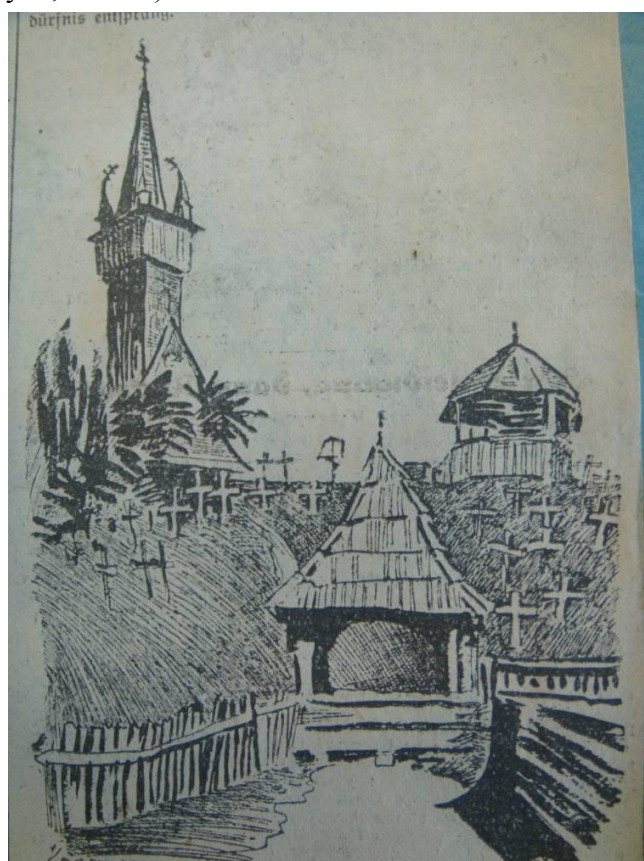
škou řečí dětí

linak 500 1 84

Církev:

Příloha 11: Jeden z lepších pravoslavných kostelů na Podkarpatské Rusi (je na půl zděný, většina kostelů byla pouze dřevěných, nahoře)

Příloha 12: Kresba typického kostela s hřbitovem (vpravo)

Kultura:

Příloha 13: Fotka zachycující lidové slavnosti, je možné vidět Rusíny v lidových krojích

Zemědělství, průmysl, hospodářství:

Salaš na polonině Menčulské se státní sýrárnou.

Příloha 14: Fotografie státní sýrárny

Příloha 15: Vnitřek sýrárny

Sýrařská dílna na polonině Menčulské.

Příloha 16:
Reklama
v dobových
novinách

Příloha 17: Další z novinových reklam

Literatura:

Příloha 18: Fotografie zavražděného Nikoly Šuhaje (nalevo) a jeho bratra (napravo) z osobního archivu obyvatele vesnice Koločava. Takto zůstaly mrtvoly ležet několik měsíců, než jim byl vykopán hrob vzdálený vesnickému hřbitovu.

Film:

Příloha 19: Fotografie z natáčení filmu Marijka nevěrnice

Príloha 20: Mapa prvej republiky s vyznačenými železničnými trasami

